

keresztyén igazság

az Ordass Lajos Alapítvány negyedévi folyóirata

Új folyam 120. szám

2018. 4. szám

tartalom

---

igehirdetés

Zsednai Józsefné: Hirdetek nektek nagy örömet! / 1

dokumentumok

Zászkaliczky Péter: Bevezetés Keken András és Hafenscher Károly levélváltásához / 4

tanulmányok

Tubán József: „Pásztorát tőled kapta néped” (EÉ 313) 1. rész / 9

Weltler Sándor: A diadalmas szent kereszt. Luther Márton – a kereszt teológusa 1. rész / 15

Jørgen Glenthøj: Ne írjátok alá! / 24

gyülekezetépítés

Garádi Péter: Isten tenyerén / 31

Tartalmi összesítők / 40

---

keresztyén igazság

 Az Ordass Lajos Alapítvány negyedévi folyóirata

Független evangélikus teológiai és kritikai lap

Új folyam 120. szám – 2018. 4. szám

Szerkesztette a Szerkesztőbizottság megbízásából: Isó Dorottya

A szerkesztőbizottság tagjai: Isó Dorottya, Ittész János, Jankovits Béla,

Kovács László, Tubán József, Weltler Gábor

Olvasószerkesztő: Ittész Dániel és Venásch Eszter

Tördelőszerkesztő: Dénes Tamás

Felelős kiadó: ifj. Zászkaliczky Pál

Kiadóhivatal: 1171 Budapest, Lenkeház u. 7.

Bankszámlaszám: 10700732-49912407-51100005

Nyomdai kivitelezés: OOK-Press Kft., Veszprém **Felelős vezető:** Szathmáry Attila

HU ISSN 0865-2163 – Törzsszám: 1996/320 – Eng.szám: III./E1/20/1989

Hirdetek nektek nagy örömet!

Az angyal pedig ezt mondta nekik: „Ne féljeteK, mert íme, hirdetek nektek nagy örömet, amely az egész nép öröme lesz: Üdvözítő született ma nektek, aki az Úr Krisztus, a Dávid városában. A jel pedig ez lesz számotokra: találtok egy kisgyermeket, aki bepólyálva fekszik a jászolban.” És hirtelen mennyei seregek sokasága jelent meg az angyallal, akik dicsérték az Istent, és ezt mondták: „Dicsőség a magasságban Istennek, és a földön békesség, és az emberekhez jóakarát.” (Lk 2,10–14)

Lesújtó véleményt olvastam valahol magunkról és a karácsonyi ünnepünkről. Az évekkel ez-előtt megjelent írásban a szerző egyenesen azt állította, hogy a keresztyének is bálványimádók. Hiszen nekünk is van egy „aranyborjúnk”, akit az élő Isten helyett imádunk, és aki nem más, mint a betlehemi kisded „Jézuska”. Befektetjük a jászolba, és örök gyermekségre ítéljük. Így sokkal kényelmesebb nekünk, mert olyan kis aranyos marad, olyan kis tehetetlen, szó szerint: teddide-teddoda, akivel azt csinálunk, amit akarunk. Ő nem rendelkezik velünk, hanem ki van szolgáltatva a tisztelőinek, akik maguk szabják meg a tisztelet határát. Évente egyszer összejönnek a bölcsője körül, egy kicsit elérzékenyülnek, egy nagyot esznek, gyönyörködnek göndör fürtjeiben, aztán mennek vissza a dolgukra. Maradnak pontosan olyanok, mint amilyenek az-előtt voltak. Hajszolják magukat, és ölik egymást. Egy év múlva kis csomagokkal a kezükben megint körülállják a bölcsőjét, eléneklük minden évben ugyanazt a dalt, aztán megint magára hagyják egy évre a Jézuskát is, meg egymást is.¹

Fájó ez a vélemény, de sajnos sok igazság van benne. Ezért tarthat ott a keresztyén világ, ahol tart. És nem is léphetünk előbbre, amíg ünnepi kellékként vagy száraz tananyagként kezeljük a betlehemi történetet. Hiszen Isten ajándéka ez, amely megváltoztatta a világot. Azért maradhatott fenn, mert nem üres mese. Tartós, mert tartalmas. Személyesen szóló isteni üzenet. Erősebb, mint a feledékenységek és a lustaságunk. Befolyásosabb, mint a minket leterhelő gondok. Vonzása nem csökken 2000 év óta, mert pontosan azoknak a lelki hiányosságoknak a betöltéséről szól, melyek minket is kínoznak.

mi vagyunk az angyali híradás címzettjei

Ma mi vagyunk az angyali híradás címzettjei:

„[...] hirdetek nektek nagy örömet” (Lk 2,10; *kiemelés –Zs. J.*). De mi az a nagy öröm, ami az eldurvuló világban és a kiüresedő lelkű emberek között ma is új reménységet adhat?

Örömhír, hogy az Úristen tartja kézben a világot és benne az életünket! A történetben – még Isten népe számára is! – úgy látszik, hogy Augustus császára a legnagyobb hatalom. Az összeírással hivatalossá válik a megszállás: a császár adószedő úrként hajtja igába a választott nép

---

1 Vö. <https://docplayer.hu/21579586-Kisdedkent-is-isten-pasaret-1997-december-25-karacsony-cserikalman-lekcio-mate-2-1-12.html> (letöltve: 2018.okt. 21.).

tagjait is. Aztán kiderül, hogy ezáltal is Isten terve valósul meg, hiszen így indulhat József és Mária Betlehembe.

A mi korunkban is úgy tűnhet, hogy földi hatalmasságok, szervezetek vagy az anyagiak uralják a világot. De az Úristen ma is mindent és mindenkit fel tud használni üdvterve megvalósítására, hogy mindnyájunk szívét elérhesse a betlehemi és a húsvéti örömhír. A mai politikai kavalkádban gondolunk-e arra, bármelyik oldalon állunk is, hogy az általunk kedvelt vagy éppen megvetett hatalmasságok, erők és szervezetek harcából is az evangéliumot akarja és tudja győztesként kihozni az Úristen?

az Úristen *ma is mindent és mindenkit fel tud használni üdvterve megvalósítására*

Örömhír, hogy Isten lehajol a legmegvetettebbekhez is! A kitaszított, a megbízhatatlannak tartott pásztorok hallhatják először a hírt – ezzel példát ad nekünk is arra, hogy ne mondjunk le senkiről. Nincs olyan ember közelben és távolban, akit ő ne tudna felemelni vagy éppen a mi üdvösségünk érdekében eszközként használni!

Ha pedig olykor magunkról érezzük azt, hogy alkalmatlanok, méltatlanok, használhatatlanok vagyunk, ha valamit elrontottunk, elmulasztottunk, ha látjuk életünk terheit, vétkeiket, reményvesztettségét, akkor higgyük el, hogy Isten lehajol hozzánk is, mert nincs az a mélység, amit szeretetével, új reménységre hívó szavával el ne tudna érni.

Örömhír, hogy Isten oszlatja a félelmet! A pásztorok félhetnek az ismeretlentől, hiszen nem tudják, mi történik körülöttük. Félfelhetnek a saját vétkeik sötétjétől, amikor a felvillanó fényességben a szent Isten közelségét érzik meg. De az Úr nem ijesztgetni akar, hanem békességet hoz. Ma is oszlatni tudja – a pásztorokéhoz hasonló vagy attól egészen eltérő – félelmeink nyomasztó felhőit.

Örömhír, hogy Jézusban közel jött az Isten! Nem kell várnunk arra, hogy megérkezzen közénk, mert már jelen van. Nem kell várnunk arra, hogy megszólítható legyen – ő vár ránk, hogy megszólítsuk.

Örömhír, hogy megelégtíti a lelki éhséget! Betlehemben, „a kenyér házában” megszületik az élet kenyere! Mi másról szólna ez nekünk, mint arról, hogy mindenféle lelki éhséget be tud tölteni az Isten?

'a kenyér házában' megszületik az élet kenyere!

Örömhír, hogy Isten dicsősége és az ember békessége megélhető valóság! Az anygalkar nem arról szól, hogy legyen már végre dicsősége az Istennek és békessége az embernek. Nem azt

zengik, hogy *legyen*, hanem azt, hogy *van!* Bármit teszünk ellene, tudva vagy tudatlanul, Istennek akkor is dicsősége *van* a magasságban! És bármi történik e világban, bárki bármivel is akarja megtörni és megzavarni, békesség *van* a földön! Ahogy Reményik Sándor írja: „Nyugalma nincs, de Békessége van. / Békesség Istentől.”² Mint a pásztoroknak. Akik meghallják az anygali hír-

---

2 Reményik Sándor: Békesség Istentől. In *Reményik Sándor Összes verse*. 1. köt. Kolozsvár–Budapest, 2005, Polis Könyvkiadó – Kálvin Kiadó – Luther Kiadó, 616.

adást, az isteni üzenetet. Enélkül legfeljebb csak a jelet látnák, a kisdedet a jászolban, és nem értenék. Meg kell hallaniuk, hogy miben van az egész nép öröme, hogy kiben van a világ népének öröme. A pásztorok hallják, elindulnak, és megtalálják.

Akik ma csak a jelet látják, és nem mozdul a lelkük az evangélium hallatán, azoknak valóban bálványá silányulhat a betlehemi kisded. Az ünnep ennél mélyebben van. Valahogy úgy, ahogy ez az egyszerű jelenet szemlélteti: Az őrszolgálatot teljesítő ifjú sorkatona feszülten tiszteleg, amikor a magas rangú tiszt megjelenik a kapu előtt. Figyel minden tagjára, szemének rezdülésére is, hogy valamit el ne rontson. Csak akkor eszmél, amikor a tiszt rászól: elég a tisztelegésből, fiam, nyissa már ki azt a kaput!

A karácsony nem görcsös „istentisztelgés”, hanem kapunyitás az Érkező előtt, aki az egész nép öröme lesz. A miénk is! Aki békességet hozott. Nekünk is. „Jer, tárjunk ajtót még ma mind” (EÉ 137), hogy ne maradjon kívül az életünkön!

A karácsony *nem görcsös „istentisztelgés”, hanem kapunyitás az Érkező előtt*

”

Uram!

Tégy engem karácsonyi emberré. Mária alázatát, József engedelmességét, a pásztorok hűségét add a szívembe. És így elkészített szívembe jöjj el Te magad. Ahol Te vagy, ott van angyaljárás. Virrasztó töprengésem sötét éjszakájába fényt hoznak. Nyomorúságom tehetetlen sóhaját fölviszik a hatalom Urához és helyébe, cserébe tőle erőt és örömet hoznak. Nem miattam jönnek hozzám. Hanem miattad teszik boldoggá életemet.

(In: Ordass Lajos: *Útravaló*. Budapest, 2001, Harmat, OLBK, 35.)

Bevezetés Keken András és Hafenscher Károly levélváltásához

Az alábbi levelek írója Keken András és Hafenscher Károly, akik 1956-tól tizennyolc éven át a Budapest Deák téri gyülekezetben voltak lelkésztársai egymásnak. Hafenscher Károlyt 1956 decemberében iktatták be másodlelkézi állásába Keken András mellé. Keken ellen 1949. április 25-én fegyelmi eljárás indult, mert – Reök Iván egyetemes felügyelő indoklása szerint – „a Deák téri lelkézi körben való működése az állam és egyházunk közötti békés viszony fenntartását nagymértékben veszélyezteti”.¹ Az Államvédelmi Hatóság 1950. március 30-án tartóztatta le, a fogság és az internálás hónapjai után egy építőipari vállalatnál, majd szövetkezetnél volt előbb segédmunkás, később könyvelő. Hét év távollét után, 1956 októberében történt rehabilitálásával térhetett vissza gyülekezetébe. A Deák téren akkor – Dezséry püspök megbízásából – Hafenscher Károly helyettes lelkészként szolgált, akit a gyülekezet – méltányolva háromévi hűségese munkáját – másodlelkésznek választott meg.

Egymás közötti kapcsolatukat kezdetben meghatározhatta volna a hivatali beosztásukból eredő alá- és fölérendeltségi viszony, vagy az életkorukból és Keken András páratlan szellemi kisugárzásából eredő tekintélytisztelő, ami Hafenscher Károly levelének megszólításában tetten is érhető. Ők kezdetől fogva ideálisan jó munkatársi kapcsolatban voltak egymással. Az egymás közötti versengés – és ezzel a gyülekezet előtti népszerűsége törekvés – minden lehetőségét és kockázatát kizárták. A hétközi bibliaórákat – a rendszeres 60–80 látogató előtt – felváltva mindig ketten végezték: egyikük igemagyarázattal, a másik előadással szolgált. Az

ifjúsági órákon mindig mindketten ott voltak, és változó módon szolgáltak az egész ifjúság előtt és a korok szerint elkülönülő csoportokban. A vasárnap délelőtt 11 órai istentiszteleten mindketten részt vettek: amelyikük nem szolgált,

kezdetől fogva ideálisan jó munkatársi kapcsolatban voltak egymással.

---

civilben ült a papi padban. Nem túlzás tehát a Keken-levélnek az a kijelentése, hogy „hat éve együtt készülünk, s hallgatjuk egymás prédikációit”.

Számomra példaértékű a háttérmunkájuk is. A heti munkatársi órákon a közös készülés mellett rendszeresen és módszeresen kerültek megbeszélésre teológiai kérdések, koruk kiemelkedő teológiai műveinek fejezetről fejezetre történő ismertetése, megbeszélése és megvitatása. A megbeszéléseken jelen voltak a lelkézi végzettségűeken kívül nemlelkézi munkatársak is.

Gyakorlattá lett közöttük az is, hogy a képviselt véleményeket írásban is megfogalmazták. Az 1963–64-es években a Stauffer-képviselte

példaértékű a háttérmunkájuk is.

---

¹ Fabiny Tamás: *Sem magasság, sem mélység... Keken András életregénye*. Budapest, 1992, szerzői magánkiadás, 193.

Jézus-kutatás, a történeti Jézus és az ősgyülekezet kériugmatikus Krisztusa kérdésében volt teológiai véleménykülönbség közöttük. A sok gépelt oldalt kitevő tanulmányaik mindkét részről a megértésre törekvés és a kölcsönös tisztelet hangján íródtak.

Ezeket ismerve róluk, nem lehet különös az alábbi levélváltásuk sem.

a képviselt véleményeket írásban is megfogalmazták.

Kedves Barátom, Bandi bácsi!

Szolgálatban álló lelkészek vagyunk. Évek óta többször prédikálunk hetente. Nincs égetőbb papi kérdésünk, mint a jó igehirdetés. Ezért minden tanulás, olvasás, munka. Valóban az igehirdetés szolgálatunk koronája, ahogyan Trillhaas homiletikájában írja. Gyakorló lelkészeknek a teológia minden ága „segédtudomány”: az igehirdetés segédtudománya. Minden munkánknak úgy és akkor van értelme, ha és amikor az segíteni tudja az igehirdetést. Ez nem kényelmi vagy durva, olcsó hasznossági szempont, ez küldetésünkből fakadó látószög.

Nyáron homiletikával akarok foglalkozni. Ehhez kérem a Te segítségedet is. Szavadra adok, tapasztalatodból szívesen tanulok, tanácsaidat megfontolom, gondolataidat megpróbálom végiggondolni. Rajtad kívül még néhány barátomnak írok, és az ő válaszukat is várom, hogy ne csak standard homiletikai kézikönyveket böngésszek végig, hanem ma itt nálunk élő és prédikáló kollégák véleményét is megismerjem. Ha a nyári meleg nem bágyaszt el túlságosan, úgy kérlek, válaszolj! Július 12-ig várom válaszodat. 1-2 gépelt oldalra számítok /normál géppapír/. Segítségedet előre is köszönöm.

Az alábbi konkrét kérdéseket teszem fel, nem újak ezek, most mégis aktuálisan kérem a választ, ahogyan ott, ahol ma szolgálsz, látod a feleletet:

1. *Igehirdetésünk tartalma ma.* Mi tartozik feltétlenül igehirdetésünkhöz?
2. *Igehirdetésünk szándéka ma.* Segítségnyújtás, ébresztés, megtartás, üzenetátadás, kapcsolatteremtés Istennel, tanítás, összetörés, bűnbocsánat hirdetés? Az akaratra – értelemre – érelemre irányítod-e igehirdetésedet?
3. *Az igehirdető személye ma.* Hogy nézel magadra? Hogy tekintenek Rád gyülekezeten kívül, belül? Testi – szellemi – lelki kondícióid szerepe az igehirdetésben? A körülmények határoznak meg, vagy a benső világod? Egyéniséged bélyege meglátszik-e a szolgálaton?
4. *Az igét hallgató gyülekezet ma.* Kik ülnek a szószék alatt? Örök embernek vagy speciálisan mai embernek tekinted-e az igehallgatót? Rétegek: öregek, középkorúak, fiatalok, gyerekek? Férfiak – nők? Tegnapban – mában – holnapban élők? Csak az igehallgatókat tartod keresztyéneknek? Mi az igénye gyülekezetednek? Tradíció vagy érdeklődés hozza-e a gyülekezeti tagokat istentiszteletre? Meddig tudnak figyelni? Mit visznek magukkal el? Honnan tudod – leméred a „hatást”?

5. *Igehirdetésünk formája ma.* Stílusunk. Utcanyelv /mai koiné/ vagy szent nyelv? Irodalmi vagy konyhanyelv kell-e? A prédikáció nyelve fogalmi nyelv vagy a teremtő képzelet nyelve? Illusztrációkat használ-e /milyeneket/? Tételesen fogalmazol? Vannak csomópontok a prédikációban vagy egyben megy végig az egész? Van-e mindig vázlat? A prédikáció felépítésében hol a hangsúly /bevezetésen – tárgyaláson – befejezésen/? Mikor alkalmazol? Homíliát vagy témás prédikációt mondasz-e? Orgánumodnak van-e szerepe? Szelíd vagy dörgő hangon prédikálsz? Paposan vagy a társalgás modorában beszélsz? Szerinted való-e mosoly, gúny, pátosz, gesztikuláció szószékre? Hány percig prédikálsz? Hallottad-e már magnón prédikációt? Tetszett?
6. *Nem istentiszteleti igehirdetéseink ma.* Kereszttség, úrvacsora. Esketés, temetés, betegágy mellett, személyes lelkipásztori beszélgetés. Sablonok vagy új kísérletek? A casus vagy az üzenet a döntő?
7. *Készülés az igehirdetésre ma.* Mennyit? Mikor? Hogyan? Leírod vagy csak végig gondolod? Vázlat vagy teljes szöveg? Megtanulod vagy már leírása után úgylis tudod? Azt mondd-e el, amit leírtál? Tusakodásod, imádságod, meditálásod, textuson kívüli bibliastúdiózásod mit jelent igehirdetésedben? Segédeszközeid /amiket valóban használsz/. Munkatársak segítségével /kollégák, élettárs, laikusok/.
8. *Igehirdetésed miben módosult felszentelésed óta?* Töretlen a vonal, vagy egészen más útra tértél?
9. *Homiletikai kézikönyvek,* amiket elolvasva hasznot jelentettek Neked.
10. *Kitől tanultál prédikálni* /prof., principális, kolléga, más/?

Válaszul nem várok kidolgozott tanulmányt. Kevés szóból, vázlatból is értek. Ha nem akarsz minden kérdésre válaszolni, úgy küldd el a megválaszoltakat. Fáradozásodat előre is köszönöm, szolgálatodra, gyülekezetedre, Családodra Urunk áldását kívánom,

Szeretettel: Károly

Budapest, 1962. június

Budapest, 1962. szeptember 5.

Kedves Karcsikám!

Késve és röviden küldöm válaszimat homiletikai kérdéseidre. Sok új nem lesz bennük számodra, hiszen hat éve együtt készülünk, s hallgatjuk egymás prédikációit.

1. Igehirdetésünk tartalma: ipsissima acta et verba Jesu. S ezenkívül minden emberi probléma, de úgy, hogy mindegyik Jézus mértéke alá kerüljön.
2. Szándék: a hívek ismerjék meg Jézust, szeressék meg őt, kövessék őt, s bízzanak ígéreteiben: a bűnbocsánatban és az örök életben.

3. Az igehirdető személye.
  - a) Próbálok együtt élni a gyülekezettel, s benne élni a mában. Ennek következtében azt vélem, hogy egyéni problémáim kortársaim számára is egzisztenciálisak.
  - b) Nem mondok semmi olyat, amit jó lelkiismerettel nem vallok. Ez becsület dolga.
  - c) Hallgatók olyan kérdésekről, melyekben más a meggyőződés, mint a prófétáké, apostoloké, egyházatyáké vagy zsinatoké. Ez a senkit megbotránkoztatni nem akaró szeretet dolga.
4. A gyülekezet: örök emberek, speciális formában jelentkező örök emberi problémákkal. Nem hiszem, hogy többségükben a tradíciók tisztelete hozná őket a templomba. Kételeyeik és félelmeik vannak, ezért jönnek. Hogy a prédikációmnak van-e szónoki hatása és reális haszna, azt felmérni nem tudom. De ezen bizonytalanságon belül inkább a pesszimizista megítélés felé hajlom. Azt gondolom, hogy Isten a mi prédikálásunk ellenére tartja fenn gyermekei közösségét. Ez nem cinizmus, hanem csodálat a Jézusban megjelent erő iránt. Mert mégis van egyház, és pedig ott, ahol hat Jézus személyének vonzó ereje. Sok prédikáció – enyém is, másoké is – szigetelő lemez ennek az erőnek a neutralizálására.
5. Formai kérdések:
  - A pongyolaság kínos, a kánaáni nyelv érthetetlen. Nem pongyolában prédikálunk, nem is teljes papi díszben. Egyszerű, szép, komoly Luther kabátban. Irodalmi nyelv kell tehát, egyszerű, komoly és szép. S még valami: logika kell! Vannak pontok, vagy nincsenek, az mindegy. Logikus legyen a prédikáció.
  - Pátosz? Néha elkerülhetetlen. Csak igazi legyen, s ne színészi játék.
  - Gesztusok? Lehetnek, de mérsékeltlen és természetesen. Ha a gesztus gondolat- vagy szóhiányt leplez, elviselhetetlen. Magamnál is, másoknál is.
  - Mosoly? Miért ne!
  - Gúny? Vigyázat! Aki másokat gúnyol s önmagáért rajong, abban a skizofrénia valamelyik formája lappang.
  - Illusztrációk? Lehetnek. Régebben ilyeneket mondtam én is: valahol, valaki ezt vagy amazt mondta... Ma már szeretnék elkerülni ilyenfajta illusztrációt. De ami irodalmi, történelmi vagy tudományos tény, az belekerülhet a prédikációba. Személyes élmények is, de óvatosan: ne én legyek a hős! /Lásd a gúnyról szóló bekezdést./
  - Igen, hallottam már magamat. Egyszer magnón, egyszer rádión. Az előbbi szabadon elmondott prédikáció volt, az utóbbi felolvasott prédikáció. Az előbbi nem tetszett, az utóbbi – formailag – jó volt. Eredmény: csak akkor hallgatnám magamat, ha olvasnám a prédikációt.
6. A „kazuáliák” akkor jók, ha pontosan az esetben hangzik bele az „üzenet.” De mikor sikerül ez? Mindenesre minden kazuális prédikációra külön készülök, még akkor is, ha százszor prédikáltam már arról a textusról.

7. Készülés: A normális rend ez: csütörtökön, pénteken olvasgatás gondolkodás, szombaton formába öntés. *Quam plurimum scribere!* Mindig bő vázlatot írok. Tanulnom nem kell. Elég a vasárnap reggeli átnézés.
Állandó segítség: görög, latin, német, francia, angol Biblia és szótár, Stauffer és Bultmann út-i teológiái. Esetenként: amire szükség van. Bibliaolvasás és minden egyéb olvasás közben állandó jegyzetkészítés, ezek rendezése, s mindez a homiletikai felhasználás céljából.
Sajnálom azokat, akiknek nincsenek munkatársaik, a megbeszélés nagyon sokat jelent nekem.
8. Kezdetől fogva liberális, racionalista és humanista vagyok. Kedves teológusom Harnack, kedves filozófusom Ortega, kedves költőm Petőfi /az européer!/, kedves íróm nincs, ami azt jelenti, hogy sok van. De mindenekelőtt és páratlan módon kedves nekem a názáreti Jézus. Úgy gondolom, hogy a prédikációimat az előbbi bekezdés vallomása határozta meg harminc éven keresztül. Persze, sok-sok kiágazással, kísérletezéssel, kudarccal. Kár, hogy amit szolgálatom első 18 évében leírtam, prédikációk, jegyzetek, dolgozatok, stb., mind-mind elvesztek. Ez nem másoknak kár, csak nekem. Szeretném elolvasni régi írásaimat, nem annyira hasznosítás, mint inkább önismeret és önbírálat céljából.
9. Sok homiletikát, sok prédikációs kötetet olvastam életemben, mindenből tanultam. Néha negatívumot, de azért is hálás vagyok.
10. Kiktől tanultam? Magócs Károlytól hűséges készülést, Raffay Sándortól érthető beszédet, Túróczy Zoltántól logikát, Ordass Lajostól a meggyőződés nélkülözhetetlenségét. Persze, hogy mindezt nem tanultam el tőlük, arról ők nem tehetnek. Új tanítóim: Stauffer, Bultmann, W. Lüthi, K. Heim, Nygren. Persze, ők sem tehetnek arról, ha ismeretlen tanítványuk továbbra sem tudja úgy felragyogtatni a názáreti Jézust, ahogyan szeretné.

Nehezen kezdtem bele ebbe a levélbe, s íme, végső tanulásként ez alakult ki bennem:
Facile est de praedicatione scribere, –sed difficile est praedicare.

Szerettel ölel

”

Uram!

Szeretném, ha segítenél megfelelő módon előkészülnöm születésed ünnepére. Mert azon az ünneplésen, amely köztünk általában szokás, bizony igen szegényes keresztyén máz van csupán. Mindjobban ráillik egész korunkra az ádvent nagy alakjának, Keresztelő Jánosnak a szava: „Közöttetek van, akit nem ismeretek” (Jn 1,26).

... Ha mi, akik ... tetteid gyümölcseiből ... élünk és mégis közömbösek vagyunk irányodban, ... azt semmivel sem menthetjük. (In: uo. 32.)

„Pásztorát tőled kaptá néped” (EÉ 313). A lelkészi hivatal/hivatás teológiai tartalma és alkalmazása a lelkészi eskü tükrében* 1. rész

Fogalomtisztázás

Az előadás megadott témájában – az írott változat alcímében – szereplő két kifejezés, a lelkészi hivatal és a lelkészi hivatás bár összefonódik, mégsem azonosítható egymással. A különbséget röviden abban írhatjuk le, hogy míg a lelkészi hivatal fogalmát egzakt módon tudjuk meghatározni, addig a lelkészi hivatásról ugyanezt nem mondhatjuk el. Az előbbi ugyanis objektív, a Szentírás és hitvallási irataink által meghatározott keretek között létrejött és fenntartott intézmény, míg az utóbbi kinek-kinek a maga életében megtapasztalt valóság, amelyet ráadásul csak részben alakít a saját tapasztalat, hiszen abban a legnagyobb szerepe nem az elhívottnak, hanem az elhívónak, az egyház Urának van. A lelkészi hivatal mögött külső elhívás (*vocatio externa*) áll, míg a lelkészi hivatás mögött belső készítés, belső elhívás (*vocatio interna*). Ez utóbbinak nincsenek külső jelei, szemben az előbbivel, amely ilyenekkel is rendelkezik. Noha éppen a lutheri reformáció vette ki a lelkészi hivatalt a szentségek sorából – mint aminek nincs közvetlen kapcsolata az üdvösséggel –, ám az ahhoz fűződő külső jeleket, az apostoli kézzrátételt és áldást megtartotta. Voltaképpen ilyen külső jelnek számít a liturgikus öltözet is, amely azt jelzi, hogy a lelkészi szolgálat során nem a lelkészi hivatással, azaz belső elhívással és meggyőződéssel rendelkező liturgus, hanem a lelkészi hivatal, azon keresztül pedig maga az egyház Ura cselekszik. A lelkészi hivatal – a latin egyházi nyelvezetben *ordo*, a lutheri reformációban elterjedt megnevezésével *Amt* – a Jézus Krisztustól kapott mandátumhoz kötődik, amely nincs tekintettel egyéni tulajdonságokra és képességekre. Ez utóbbiaknak a személyes lelkészi hivatás formálódása során van jelentősége.

A két fogalom olyan módon kapcsolódik össze, hogy a lelkészi hivatal (*Amt*) az aktuálisan lelkészi hivatásban részesült személyek szolgálatában jelenítődik meg, illetve hogy akik elhívást kaptak erre a szolgálatra, azoknak ez a hivatása szükségszerűen az *Amt* keretei közé kell, hogy becsatornázódjon. Ezt az ágostai hitvallás egyszerűen és világosan így fogalmazza meg (14): „Az egyházi rendről azt tanítják, hogy nyilvánosan senki sem tartozik tanítani és a szentségeket kiszolgáltatni az egyházban, csak az, akit erre szabályszerűen elhívtak.”¹

A lelkészi szolgálat gyakorlásához tehát a belső elhívás, a hivatás mellett szükséges az egyház külső elhívása is.

---

* A Soproni Evangélikus Egyházmegye lelkészi munkaközösségének 2018. szeptember 12-i csornai ülésén elhangzott előadás.

1 Bódi E. – Reuss A. ford. *Ágostai hitvallás*. Budapest, 2008, Luther Kiadó, 29. /Konkordiakönyv. A Magyarországi Evangélikus Egyház hitvallási iratai, 2./

A lelkészi hivatal teológiai háttere

Különös módon az *ordo* vagy *Amt* teológiai megítélése nem egységes magán a keresztyén-ségen belül sem. Több narratíva él egymás mellett, olykor egymással szembeállítva. Ezeknek széles skálája az ószövetségi közbenjáró papi szerepnek való megfeleltetéstől az egyszerű, praktikus „munkamegosztásként” való értelmezésig terjed. Különös színt ad mindennek az a körülmény, hogy nem mindig értjük megfelelőképpen az egyetemes papság fogalmát, és így fennáll annak a veszélye, hogy a lelkészi hivatal sajátos volta feloldódik az egyetemes papságról vallott helytelen elgondolásainkban.

Azt mindenképpen tisztáznunk kell, hogy az Ószövetség papsága nyilvánvalóan nem elődje az egyház lelkészi hivatalának. Az ároni papság feladata ugyanis a közbenjáró szolgálat volt abban az értelemben, hogy a választott népet képviselték Isten színe előtt, a nevükben mutatták be azokat az áldozatokat, amelyektől az Úr jóindulatát remélték. Az Újszövetség kijelentése szerint azonban Krisztusnak mint valódi főpapnak a személye éppen ennek a papi szolgálatnak a megszűntét jelenti. A Krisztus-hit révén az ember nem szorul rá többé emberi közbenjárókra, minthogy maga Krisztus lett az egyetlen közbenjáróvá, aki a maga áldozatára hivatkozva tudja hatékonyan képviselni a mennyben az Istenhez forduló embert (vö. Zsid 8; 1Tim 2,5–6). Ennek a váltásnak a megjelenítése a jeruzsálemi szentély bejáratát fedő kárpit kettéhasadása Jézus halálának percében (Mk 15,38).

Az *Amt* biblikus hátterét keresve tehát legfeljebb az ószövetségi prófétákhoz szabad viszonyulnunk: ám az ő szolgálatuk is csak előképe az apostoli hivatalnak, legalábbis abban az értelemben, hogy a papi közbenjárással ellentétben ők nem az embert képviselték Isten színe előtt, hanem az Urat az emberek előtt, hirdetve akarátát, üzenetét. Jézus éppen erre hívta el apostolait (Mk 3,14–15). Témánk szempontjából azonban lényeges, hogy Jézus csak a legszűkebb tanítványi körének – vagyis nem általában a követőinek, a hívő közösség egészének – adott megbízást az evangélium hirdetésére (Mt 28,20; Mk 16,15), a keresztség (Mt 28,19) és az úrvacsora (Lk 22,19) szentségének kiszolgáltatására, illetve a kulcsok hatalmának gyakorlására (Jn 20,23). Ráadásul szigorúan véve az egyháznak csak azután lett „népe”, miután már volt „papsága”, hiszen az apostolok elhívása időben megelőzte a háromezer hitre jutottnak a pünkösdi megkeresztelkedését! Az a lelkészi szolgálat tehát, amelyet ma az egyház gyakorol, nem történelmi szükségszerűségként vagy gyakorlatias szempontokra alapozott emberi elhatározásból alakult ki, hanem magának Jézusnak a rendelése áll mögötte; és nem egyszerűen egy szolgálatot jelent a többi között, hanem az egyház gerincét alkotja.

Az újszövetségi hagyomány azt is egyértelművé teszi, hogy mi is ennek az apostoli hivatalnak a konkrét tartalma. Lukácsnak a hét diakónus megválasztásáról szóló beszámolója egyértelművé teszi, hogy az apostoli szolgálatnak mint az egyházi szolgálat legfontosabb ágának az evangélium hirdetése a döntő feladata, amely még a karitatív jellegű szolgálat kedvéért sem csorbulhat: „Azokban a napokban pedig, mivel nőtt a tanítványok száma, zúgolódás támadt a görögül beszélő zsidók között a héberек ellen, hogy mellőzik a közülük való özvegyasszonyokat a mindennapi szolgálatban. Ekkor összehívta a tizenkettő a tanítványok egész gyülekezetét, és ezt mondták nekik: »Nem helyes az, hogy az Isten igéjét elhanyagolva mi szolgáljunk az

asztaloknál. Hanem válasszatok ki magatok közül, atyámfiai, hét férfit, akikről jó bizonyágot tesznek, akik telve vannak Lélekkel és bölcsességgel, és őket állítsuk be ebbe a munkába; mi pedig megmaradunk az imádkozás és az ige szolgálata mellett.» (ApCsel 6,1–4)

Ismeretes, hogy már a kezdetekben kialakult az egyházban az *ordo* hármastagozódása, amely szerint az egyes gyülekezetek élén a püspök (*episzkoposz*) állt, akinek a szolgálatát a vének (*preszbüteroi*) és a diakónusok (*diakonoi*) támogatták. Bár az e tisztségekkel kapcsolatos szóhasználat nem minden esetben következetes, létezésük kétségtelen (Fil 1,1; 1Tim 3,1–13; 5,17–20; Tit 1,5–9; 1Pt 5,1). Az I. század végén Kelemen római püspök egyértelműen Krisztus parancsára vezeti vissza e tisztségeket, nem pedig egyszerű gyakorlatiassággal magyarázza azokat: „Az apostolokat Jézus Krisztus rendelte számunkra, hogy hirdessék az evangéliumot, Jézus Krisztust pedig az Isten küldte el. Krisztus az Istentől, az apostolok Jézus Krisztustól, de mindkettő annak rendje szerint az Isten akaratából volt. Átvették a parancsolatokat, és Urunk Jézus Krisztus feltámadása által megbizonyosodva, és Isten ígéjében megerősödve, a Szentlélek teljes birtoklásával elmentek, hogy hirdessék az evangéliumot, az Isten országát, mely el fog érkezni. Miután a különböző vidékeken és városokban hirdették az ígét, előjárókat állítottak mindenütt, kiket próbára tettek a Lélekben, a püspököket és a diakónusokat, azok számára, akik hinni fognak.” (*Római Szent Kelemen levele a korinthusiakhoz* 42,1–4)²

Nagy valószínűséggel a következő évtizedben ugyanígy foglal állást a római vértanúhalálára készülő Ignác, Antiochia püspöke is: „[...] intelk titeket, hogy mindent Isten egyetértésében törekedjete tenni, mert a püspök Isten helyettese, a presbiterek pedig az apostolok tanácsa helyét foglalják el, a számomra oly igen kedves diakónusokra Jézus Krisztus szolgálata van bízva, aki öröktől fogva az Atyánál volt, és az idők végén megjelent.” (*Szent Ignác levele a magnésziaiakhoz* 6,1)³

A püspöknek mint aki Isten képviselőjében – tehát az ige hirdetését végezve az ároni papsághoz képest valóban egy fajta „fordított” közvetítői szolgálatban – tölti be tisztségét a helyi közösségben, nemcsak az evangélium hirdetésében, de az oltáriszentség ünneplésében is kulcsfontosságú a szerepe: „Kövessétek mindannyian a püspököt, ahogyan Jézus Krisztus az Atyát, a presbitériumot⁴ pedig úgy, mint az apostolokat; a diakónusokat úgy tiszteljétek, mint Isten rendelkezését. A püspök nélkül semmi olyat ne tegyetek, ami az egyházzal kapcsolatos. Azt tartásotok érvényes eukharisztianak, melyet a püspök, vagy megbízottja végez. Ahol a püspök megjelenik, ott legyen a sokaság, ahogyan, ahol Jézus Krisztus van, ott van a katolikus (egyetemes) egyház. A püspök nélkül nem lehet sem keresztelni, sem szeretetlakomát tartani; amit azonban jóváhagy, az Istennek is tetsző, hogy biztos és szilárd legyen mindaz, amit tesztek.” (*Szent Ignác levele a szmirnaiakhoz* 8)⁵

2 Ladocsi G. ford. Vanyó László (szerk.): *Apostoli atyák*. Budapest, 1988, Szent István Társulat, 130. /Ókeresztény írók, 3./

3 Vanyó L. ford. *Apostoli atyák...* (2. jz.), 172–173.

4 A ma már világi tisztségviselőkhöz tanácsát jelző kifejezés ekkor eredeti jelentése szerint még természetesen a püspököt a liturgikus szolgálatában, az evangélium hirdetésére és a szentségek kiszolgáltatására során kíséretet adó személyek közösségét takarja!

5 Vanyó L. ford. *Apostoli atyák...* (2. jz.), 190.

Ignác az első, aki az egyházzal kapcsolatban az egyetemes (*katholiké*) kifejezést használja, mégpedig éppenséggel az *ordo* meglétével, vagyis az akkor még egy-egy helyi gyülekezetet vezető püspök szolgálatával összekapcsolva.⁶

A lutheri reformációnak két nehézséggel kellett megbirkóznia az egyházi szolgálat fenntartásával kapcsolatban. Az első az volt, hogy a hivatalban lévő püspökök jelentős része szembe szegült a tiszta tanítással, vagyis éppen azzal az apostoli hagyománnyal, amelynek az egyházi szolgálat hirdetője és őrzője; így a lutheránus közösség bizonyos értelemben kénytelen volt úgy megtartani a tradicionális rendet, hogy voltaképpen szembehelyezkedett annak hivatalos képviselőivel. Ezt fokozta a másik kihívás: a profetikussá váló mozgalmak, amelyek – részben a száz évvel korábbi huszita gyakorlatra alapozva – azt hirdették, hogy bárkinek jogában áll az ige hirdetése, minden külső kontroll nélkül. Ez lényegében az *Amt* felszámolását jelentette volna.

A lelkészi hivatal lényegét Luther egyértelműen az evangélium hirdetésében jelöli meg. Ennek azért volt jelentősége, mert a legtöbb korabeli papnak elsősorban a pénzadományok fejében végzett magánmisék mondása volt a feladata, ami az úgynevezett misealapítványok révén – akár céhek vagy városi tanácsok jóvoltából is – részben a megélhetést is jelentette számukra. Itt már csak a misén részt vevő gyülekezet hiányában sem volt helye az evangélium hirdetésének, illetve a lelkészek egy jelentős részének ehhez hiányzott volna a felkészültsége is. Luther viszont az 1523-ban megfogalmazott *A keresztyén gyülekezet jogáról és hatalmáról* című tanulmányában a lelkészi szolgálat alapkövének nevezi az evangélium hirdetését: „Pedig az ige hirdetés hivatala a legmagasabb hivatal, amelytől a többi függ s amelyen alapszik. [...] És azért elmondhatjuk, hogy akire az ige hirdetés hivatala ruháztatik, arra a legmagasabb hivatal ruháztatik a keresztyénségben.”⁷

A lutheri reformáció ezzel együtt természetesen ragaszkodott az *ordo* vagy *Amt* meglétéhez, ahogyan azt az ágostai hitvallás már idézett cikkében (14) láthattuk: „Az egyházi rendről azt tanítják, hogy nyilvánosan senki sem tartozik tanítani és a szentségeket kiszolgáltatni az egyházban, csak az, akit erre szabályszerűen elhívtak.”⁸

Luther egyenesen az egyház létét feltételező kritériumnak tekinti az *Amt* meglétét az 1539-ben kiadott *A zsinatokról és az egyházzal* című könyvében: „Ötödször: arról a külső jellegzetességről ismerheted fel az egyházat, hogy egyházi szolgálókat avat és hív meg, vagyis hivatalai vannak, melyekbe embereket állít. [...] Mi lenne, ha mindenki beszélni és szolgáltatni akarna, és

senki se akarna engedni a másoknak? Kell, hogy egy személy legyen a megbízott, aki egyedül hirdeti az ígét, keresztele, oldoz fel és szolgáltatja az úrvacsorát, a közösség többi tagjának

Luther egyenesen az egyház létét feltételező kritériumnak tekinti az *Amt* meglétét

6 Az Ignácot követő nemzedék idején megszülető római hitvallás – amely kereszteleési hitvallásként a ma ismert apostoli hitvallás alapformája lett – még nem a *katholiké*, hanem a *hagia* ('szent') jelzót használja az egyházra.

7 Hörk J. ford. Masznyik Endre (szerk.): *D. Luther Márton művei. A reformáció négyszázados fordulójának örömmünnepe és emlékezetére*. 4. köt. Budapest–Pozsony, 1908, Luther-Társaság, 80.

8 Bódi E. – Reuss A. ford. Ágostai hitvallás... (1. jz.), 29.

pedig be kell érnie ezzel, bele kell nyugodnia. Ahol mármost ezt látod, biztos lehetsz benne, hogy ott Isten népe, keresztyén, szent nép van.”⁹

A sajátosan korhoz és helyzethez kötött kérdés viszont az volt az apostoli hagyományhoz visszatérő gyülekezetek számára, hogy milyen egyházi forrás álljon a szabályosan elhívott és felhatalmazott lelkészek mögött? Hiszen – legalábbis német nyelvterületen, de például hazánkban is – a lelkészek szentelésére felhatalmazott püspököknek csak elenyésző része kötelező-dött el az apostoli tradíció mellett, a legtöbben a pápa oldalán álltak. A lutheránusok azonban ezzel együtt sem engedték meg a rendezetlenséget. Ismét Luthernek *A keresztyén gyülekezet jogáról és hatalmáról* című, 1523-as írásából idézünk: „[...] annak a gyülekezetnek, melynek evangélioma van, jogában van, de egyúttal kötelessége is a maga kebeléből választani és elhívni azt, aki helyette az Isten ígését tanítsa.”¹⁰

Szükséghelyzetben nincs törvény, hangsúlyozza Luther többször is ebben a tanulmányában.¹¹ Így jutott el az egyház addig, hogy a hivatalosan kinevezett, de feladatukat nem betöltő püspökök helyett a szükséghelyzetre való tekintettel kénytelen volt a maga módján gondoskodni a lelkesi szolgálat folyamatosságáról. A schmalkaldeni cikkekben olvassuk: „De mert nem igazi püspökök, sőt nem is akarnak azok lenni, hanem világi urak és fejedelmek, akik sem prédikálni, sem tanítani, sem keresztelni, sem az egyháznak bármely más dolgát vagy szolgálatát nem akarják elvégezni, sőt üldözik és kárhozzátják azokat, akik ilyen szolgálatokat meghívás alapján végeznek, miattuk az egyház nem maradhat szolgálak nélkül. Tubán JózsefEzért nekünk magunknak kell majd alkalmas személyeket felavatnunk erre a szolgálatra [zu solchem Amt ordinieren], ahogyan a gyülekezetek és a régi atyák példát adnak erre.”¹²

Ami persze máris előrevetítette az egyházzsakadás bekövetkeztét, csakhogy ebben a szakadásban nem az apostoli tradíciót maradéktalanul vállaló lutheránusok a vétkesek, hanem a pápa és az ő püspökei. Melancthon az ágostai hitvallás védőiratában nyíltan ki is mondja ezt: „Így hát a püspökök erőszakoskodása az oka annak, hogy itt-ott felbomlik az a kánoni egyházi rend [*illa canonica politia*], amelyet pedig mi teljes szívvel meg akarunk tartani. Ők lássák, miképpen fognak számot adni Istennek az egyház felbomlasztásáért!”¹³

Láthatjuk, hogy a lutheri reformáció nem az *Amt* felszámolását, hanem éppenséggel a megőrzését, mi több, a megerősítését célozta. Így kerül előtérbe az egyetemes papság fogalma, amelynek meglétét Luther nagyon komolyan veszi, mégpedig bibliai hagyományra alapozva

9 Bülki Zs. – Gromon A. – Márton J. ford. Csepregi Zoltán (szerk.): *Luther válogatott művei*. 2. köt. *Felelősség az egyházért*. Budapest, 2017, Luther Kiadó, 654–655.

10 Hörk J. ford. *D. Luther Márton művei*. 4. köt.... (7. jz.), 77.

11 *D. Luther Márton művei*. 4. köt.... (7. jz.), 76.

12 Pröhle K. ford. *Luther Márton négy hitvallása. A keresztyén ember szabadságáról, A kis káté, A nagy káté, A keresztyén hit főtételei*. Budapest, 1983, A Magyarországi Evangélikus Egyház Sajtóosztálya, 304.

13 Wiczán D. ford. *Apológia, az ágostai hitvallás védőirata*. In *Konkordia könyv. Az evangélikus egyház hitvallási iratai*. 1. köt. Budapest, 1957, Evangélikus Egyetemes Sajtóosztály, 226.

(Zsolt 45,8; Jn 6,45; 1Pt 2,9). Már idézett 1523-as írásában kijelenti: „Mert azt senki sem tagadhatja, hogy minden keresztyén bírja az Isten ígését, hogy az evangéliom minden emberé és hogy minden keresztyén az Isten által ki van tanítva és fel van kenve pappá...”¹⁴

Ez azonban nem jelenti azt, hogy mindenkinek megengedett a nyilvános igehirdetés – ahogyan azt korábban a husziták, illetve a saját korának gomba módra gyarapodó szektái hirdették –, legfeljebb sajátos helyzetekben, amikor valaki kénytelen tanúságot tenni az evangélium igazságáról: „Először, ha olyan helyen van, ahol nincsenek keresztyének, ott semmi más elhivatásra nincs szüksége, mint arra, hogy ő keresztyén, akit belsőleg Isten hívott el és avatott fel. Ilyen helyen köteles a tévelygő pogányoknak vagy nem keresztyéneknek prédikálni és azokat az evangéliomra tanítani a felebaráti szeretet kötelességéből kifolyólag, habár őt senki ember fia el sem hívta is. [...] Sőt a keresztyénnek az a joga is van, hogy a keresztyének között is – emberek által el nem hívva – felléphet és fellépni és tanítani köteles, ha azt látja, hogy ott nincs tanító, de ennek tisztességesen és becsülettel kell történnie.”¹⁵

Ez az egyetemes papság azonban nem váltja ki az *Amtot!* A hívők egyetemes papsága ugyanis nem mást jelent, mint hogy minden egyes hívőnek szabad lehetősége van imádságban Istenhez fordulni, és ehhez nincs szüksége a nevében miseáldozatot bemutató papra. Ilyen módon a lutheri reformáció nem a lelkési hivatalt, hanem az abba az idők során – az apostoli tradícióval ellentétesen – visszalopódzó ószövetségi papi szerepet számolta fel, amikor kimondta, hogy a pap nem közbenjárója a hívőknek Isten felé!¹⁶ Fordított irányban azonban nagyon is ragaszkodott a papi „közbenjáráshoz”, vagyis ahhoz, hogy Isten ígéje és a szentségek a szabályszerűen felszentelt szolgálattevők révén jutnak el az egyház népéhez, és azokkal nem élhet bárki a saját feje szerint. Így fogalmazza meg Luther ezt 1520-ban *Az egyház babiloni fogsága* című munkájában: „Azért aki keresztyén akar lenni, legyen bizonyos abban és fontolja meg jól magában, hogy mi mindnyájan egyenlőképpen papok vagyunk, vagyis hogy az Isten ígéje és bármely szentség dolgában azonos hatalmunk van. Ámde nem szabad bárkinek azt gyakorolni, csakis a gyülekezet beleegyezése vagy a felsőség meghívása alapján. Mert ami mindenkivel közös, azt egyénileg senki sem foglalhatja le a maga számára, míg erre meg nem hívatik.”¹⁷

Összefoglalóan elmondhatjuk, hogy az *ordo* vagy *Amt* lényege a keresztyén tradíció szerint az evangélium hirdetése és a szentségek kiszolgáltatása, amit maga a lutheri reformáció – a korábbi évszázadok arányeltolódásait helyreigazítva – még inkább hangsúlyossá tett. Formailag lelkési eskünk sem tartalmaz egyebet, noha a mindennapi gyakorlat során ismét csak tanúi és elszenvedői lehetünk bizonyos egészségtelen arányeltolódásoknak. (*folytatjuk*)

14 Hörk J. ford. *D. Luther Márton művei*. 4. köt.... (7. jz.), 74.

15 Hörk J. ford. *D. Luther Márton művei*. 4. köt.... (7. jz.), 75–76.

16 E helyen csak utalunk rá, de szükséges arra is emlékeztetnünk magunkat, hogy emellett a lutheri reformáció kimondta azt is: a papi hivatás gyakorlása önmagában nem érdemszerző állapot, hiszen az ember bármely hivatásban egyformán szolgálhatja Isten országának ügyét.

17 Masznyik E. – Csepregi Z. ford. *LVM* 2. (9. jz.), 329.

A diadalmas szent kereszt. Luther Márton – a kereszt teológusa 1. rész*

1. „Hisz a valóság elpereg és megmarad a látszat”¹

A Heidelbergi disputáció 21. tétele így hangzik: „A dicsőség teológusa a rosszat jónak, a jót rossznak mondja, vele szemben a kereszt teológusa a valóságot.”² A költő szavával ez így mondható: a dicsőség teológusánál „a valóság elpereg és megmarad a látszat”; a kereszt teológusa viszont a valóság szilárd talaján, az Isten ígéjének kőszikláján áll. Szent Ágoston szerint a látszat a legszószátyárabb. Szemléletes példa a sok konferencia, ahol jól tetten érhető az egyház szószátyársága.

A költészet után jöjjön egy kis próza, Mikszáth Kálmán tollából: „A magyar ember szereti keresni az igazságot. De nem szereti megtalálni. És ha mégis megtalálja, mindjárt beleun: ejnye, de kellemetlen pofája van!”³ Ennél találóbban nem jellemezhető az Isten igazságát buzgón kereső sem, aki szintén akkor un bele, komorodik el, amikor megtalálja. Amikor kiderül, hogy nincs neki szép alakja, amiben gyönyörködni, sem olyan varázsereje, amellyel dicsekedni lehetne. Soha nem volt könnyű helyzetben, aki a szent keresztet a maga valóságában próbálta tündököltetni. Egyrészt, mert lehetetlen, hiszen az fából vaskarika; másrészt, mert aki így tanít, hamar magára marad.

akkor un bele, komorodik el, amikor megtalálja.

A legtöbb teológus úgy van Luther tanításával, kiváltképpen a legjelentősebbekkel, így a *Heidelbergi disputációval* is, mint Mikszáth a Zrínyieket feltámasztó regényével, amit már megjelenésekor magyarázó jegyzetekkel kellett ellátni. „Még most csak néhány helyen volt szükséges, de az idők folyamán esetleg új kiadások lennének, hovatovább mind-mind több-több jegyzet fog kelleni, míg végre megesszik egész munkámat a jegyzetek.”⁴ Luther is így járt a heidelbergi tételeivel. Aki például a magyarul is megjelentetett *Theologia crucis*⁵ belelapoz, kapkodhatja a fejét. Csak a bibliográfiája hat oldal. Aztán milliányi idézet: *Heidelbergi disputáció, A szolgálai*

* Elhangzott a Soproni Evangélikus Egyházmegye 2018. április 11-én, Potyondon tartott LMK gyűlésén.

1 József Attila: *Könnyű fehér ruhában*. <http://www.mek.oszk.hu/00700/00708/html/kolto00000/kotet00001/ciklus00519/cim00546.htm> (letöltve: 2018. október 11.).

2 Nagybockai V. ford. Luther Márton: *Heidelbergi disputáció*. Budapest, 1999, Magyarországi Luther Szövetség, 13. /Magyar Luther Füzetek, 8/

3 Mikszáth Kálmán: *Új Zrínyiasz*. Budapest, 1980, Móra Kiadó, 140.

4 Mikszáth: *Új Zrínyiasz...* (3. jz.), 177.

5 Loewenich, Walter von: *Theologia crucis. A kereszt teológiája Luthernél*. Budapest, 2000, Evangélikus Sajtóosztály – Magyarországi Luther Szövetség. /Magyar Luther Könyvek, 8/

akarata, előadások Ézsaiásról, Luther tanítása a hitről. Végül a misztikusok: Tauler és a Frankfurti Névtelennek tulajdonított *Német teológia*, Kempis Tamás, Staupitz stb. Ki tudja mindezt jól meg-
rágni, megemésztetni, hasznosítani? Bizony, mára már Luthert is csaknem teljesen megették a
jegyzetek, parókiák poros szekrényeiben az egerek. Csak az egy antiszemita (?) rágják és köp-
ködik egyre nagyobb undorral és haraggal. Amióta a könyvek és az újságok, e „minden hiúságok
gyűjtőmedencéi”⁶ szemtelen kalászkokká, a nagy semmi hordozóivá váltak, Luther műveiből is
kipergették a valóságmagokat, és megmaradt a látszat...

A *Heidelbergi disputációban* Luther négy teológiai kérdésről fejt ki véleményét, amelyekben
a „természet logikájának” látszatát a „hit logikájának”⁷ valóságával állítja szembe. Az elsőben a
törvény értelme, a másodikban a szabad akarat kérdése, a harmadikban a dicsőség és a kereszt
teológusa, a negyedikben a hit és a szeretet helyes teológiai összefüggése kerül terítékre.

Teológusként úgy is mondhatjuk, hogy a négyrészes felosztás szerint az első kettőben a
törvényről, a másik kettőben az evangéliumról tanít. 1. Isten törvénye megmutatja engedetlen-
ségünket. Nincs mivel dicsekednünk Isten előtt: minden cselekedetünk bűn és véték. 2. Isten
törvénye megmutatja tehetetlenségünket. Az ember szabad akarata üres titulus. 3. Isten evan-
géliuma a keresztre mutat. Vízről és Lélektől

a „természet logikájának” látszatát a „hit logikájának” valóságával állítja szembe.

szükséges újjászületnie annak, aki nem látszat
szerint, hanem a maga valóságában szeretné
meglátni Isten országát. 4. Az evangélium Isten
újjáteremtő szeretete. Nincs mivel dicseked-

nünk. A 26. tétel kizárja, lehetetlenné teszi: „A törvény ezt mondja: »Tedd ezt!«, és az soha nem
teljesül. A kegyelem így szól: »Higgy ebben!«, és már minden el van végezve.” Végül a 28. tétel:
„Isten szeretete nem megtalálja, hanem megteremti azt, ami számára szeretetre méltó. Az
ember szeretete viszont abból fakad, ha valamit szeretetre méltónak lát.”⁸

Mind a négy téma tárgyalásánál figyelembe kell venni, amit a másik három fejezetben tanít
róluk. Az ember cselekedetének, a törvény helyes értelmezésének tárgyalásakor (az első 12
tétel) nem hagyható figyelmen kívül a 26. és 28. tétel. Aztán figyelemmel kell lenni azokra a
megállapításaira is, amelyeket Luther e témában más könyveiben tett. A cselekedet témájánál
a római levél magyarázatára, a szabad akarat kérdésénél pedig *A szolgai akarat* című munkájára.
A *Heidelbergi disputációról* csak az idézett teológiai művek kontextusában lehet pontos képet
alkotni.

A Németh László szerinti utat követjük, aki pontosan tudta, hogy amit az ember lát, látszat,
amit nem lát, az a való. Akik természetük szerint vizsgálják a világ dolgait, szükségképpen
csak a látszatokra szorítkozhatnak. Akik viszont Isten ígéje alapján tájékozódnak, azok teljesen
bizonyosak lehetnek abban, hogy a valóság talaján állnak.

6 Mikszáth Kálmán kifejezése. Mikszáth: *Új Zrínyiász...* (3. jz.), 23.o.

7 Horváth Orsolyán a 2018-as révfülöpi Luther konferencián elhangzott „A heidelbergi disputa 500 éves év-
fordulójára” című előadásából való kifejezések.

8 Nagybockai V. ford. Luther: *Heidelbergi disputáció...* (2. jz.), 14–15.

1.1. Isten törvényének helyes értelmezése. A cselekedet problémája (1–12. tétel)

Értelmezd Isten törvényét, megmondom, ki vagy! Aki például a törvény harmadik használatát vallja és tanítja, nyilvánvaló, hogy evangélikusként is református. Az 1996-ban megjelent *Tanítványok* című kötetben írt tanulmányommal⁹ kapcsolatban a törvény harmadik használatát kérte számon tőlem az egy református kritikusom. Illet volna tudnia, hogy ha nem azt írtam volna, amit kifogásolt, éppen akkor kellett volna szót emelnie a leírtakkal kapcsolatban. S máris itt az első tétel: „Isten törvénye, amely az életről szóló legüdvösebb tanítás, nem képes az embert igazságra vezetni, sokkal inkább akadályozza őt.”¹⁰ Aki tehát Luthernek a tízparancsolatról szóló énekét (*Ez a szent tízparancsolat... EE 433*) a *Keresztyén élet* címszó alá szerkeszti, az (szándékkal ellentétben) az ember keresztyén életét nem segíti, hanem akadályozza.

Mire mutat Isten törvénye *először*? Isten törvénye rámutat az akaratával szembeni *engedetlenségemre*. Értelmezd Isten törvényét, megtudod, ki vagy! Mert a törvény értelmezésétől függ cselekedeteink minősítése. Van, aki szerint az ember cselekedete ilyen is, olyan is. Elfelejt, hogy Jézus szerint nem teremhet rossz fa jó gyümölcsöt. Ezért Mózes antropológiai törvényigéje a világ végezetéig érvényben marad: „[...] az ember szívének minden szándéka és gondolata szüntelenül csak gonosz” (1Móz 6,5). Hol van itt helye az emberi jónak? Igaz, Jézus egyszer arról beszélt, hogy az ember gonosz létére is tud jót adni a gyermekeinek, de ezzel csupán az utána következőket tette még hangsúlyosabbá, és távolról sem azt akarta mondani, hogy az ember gonosz volta ellenére is képes a jóra.

Isten törvénye olyan tükör, amely az ember cselekedetéről állít ki bizonyítványt. Mivel a törvény tükre alapvetően a bűn felismerését segíti, ahogyan Pál apostol vallja és tanítja (vö. Róm 3,20), ezért a törvény első használata az ember bűnének leleplezése.

Ha valakinek a cselekedetét mások cselekedetével hasonlítjuk össze, akár még sikeres is lehet. Aki farizeus, mondhatja, hogy ő nem olyan, mint egy vámszedő. Lehet, hogy én sem vagyok jó, de a másiknál jobb vagyok. Aki viszont cselekedetét az Isten cselekedetével hasonlítja össze, az kétségbeesve döbben rá, hogy az ember Isten előtt semmi. A tékozló fiú története mindezt szemléletesen példázza. A kisebbik fiú tékozló életvitele, az idősebbik pedig elbizakodottsága miatt téveszti el a célt. Van azonban egy harmadik fiú is: a hazatérő, aki béresként szeretné folytatni életét az atyai házban.

A Heidelbergi tételek szerint az embernek teljesen a semmisségig és megalázottsáig kellene eljutni, hogy Isten kegyelme megragadhassa. „Ezt a »teljes megalázottságot és megüresítettséget« azonban nem akarja »énünk«, inkább elkerüli, gyakran egészen fortélyos utakon. A svájci Fritz Dürst a Lk 15-ről szóló egyik igehirdetésében ezt szemléletesen ábrázolja. »A tékozló fiú

9 Weltler Sándor: Luther törvényértelmezése a *De servo arbitrio* című munkájában. In Fabiny Tamás (szerk.): *Tanítványok: Tanítványai köszöntik a 85 éves Pröhle Károly professzort, aki – velünk együtt – maga is Tanítvány*. Budapest, 1996, Evangélikus Teológiai Akadémia, 169–176.

10 Nagybozscai V. ford. Luther: *Heidelbergi disputáció...* (2. jz.), 10.

vissza akar térni, bűne beismerésével napszámosként szeretne felajánlkozni az atyának. Ez egy nagy lépés, ami valóban őszintének, szívre hatónak és megindítónak látszik: ez a nehéz döntés a hazatérés mellett, ez az őszinte vallomás, amit elhatároz, és amit aztán kifejezésre is juttat: 'vétkeztem'. És a kérés: 'gyermeked ugyan bizonyára már nem tudok lenni, és nem lehetek, azonban tégy engem legalább olyanná, mint béreseid közül egy'. – Igen, ez óriási lépés! És így támolyog most az atyai ház felé: lerongyolódva, becsutélva, jogaitól megfosztva, elesetten, éhesen. Mindez a nyomorúság, a megtörtség, az emésztő megbánás látványa! Egy kép, amit százszor megfestettek, ezerszer megénekeltek és megidéztek: ember a hazafelé vezető úton! Ember az Atyához való visszatérésében! Ember, aki utolsó lehetőségeként újfent Istenre gondol! [...] Mit akar voltaképpen? Vajon mi lesz ebből a végén? Jól hallottuk: béres akar lenni az Atyánál. Mintha ez olyan egyszerű lenne. [...]

Béresek! Óh, az ember rafinált, ha arról van szó, hogy Isten kegyelmét megkerülje! Csak ne kelljen köszönetet mondania, csak el tudja kerülni, hogy valaha is megajándékozottként és megszegyenültként kelljen eléállnia! Csak ezt ne: az irgalmas Atyának, Isten kegyelmének egyenest a karjába szaladni!«

Luther Márton e vita folyamán egészen világosan és félreérthetetlenül kiáltotta oda rendtársainak és hallgatóinak: Isten előtt »semmik« vagyunk, ha akarunk lenni valamik, és vagyunk valamik, akkor ez az Atyától van, mi ui. az ő gyermekei vagyunk.”¹¹

Luther egyik levelében így emlékszik vissza az 1518-ban megtartott heidelbergi disputára. Heidelbergben a rendtárs teológusok közül mindössze egyetlenegy akadt, aki durván elutasította a tételeit, aki a következő kijelentésével még a hallgatóságot is megnevettette: „»Ha egyszerű falusi emberek ezeket hallanák, bizonyosan megköveznének és megölnének titeket.«”¹²

1.2. Vajon az ember meg tudja-e tenni a tőle telhetőt? A szabad akarat problémája (13–18. tétel)

Értelmezd az ember akaratát, megmondom, milyen teológus vagy! Pálé vagy Jakabé, Lutheré vagy Erasmusé, az Istenről adatott kereszt vagy az emberektől nyerhető dicsőség teológusa? Pál így tanít: „Mert tudom, hogy énbennem, vagyis a testemben nem lakik jó, minthogy arra, hogy akarjam a jót, van lehetőségem, de arra, hogy megtegyem, nincs. Hiszen nem azt teszem, amit akarok: a jót, hanem azt cselekszem, amit nem akarok: a rosszat. Ha pedig azt teszem, amit nem akarok, akkor már nem én teszem, hanem a bennem lakó bűn.” (Róm 7,18–20) Az apostol

11 Varga-Gedő K. ford. *Disputationen. Három vitairat. II. Lutherrel találkozunk.* Pápa, 2011, Weltler Sándor magánkiadása, 19.21. 1986-ban Weltler Ödön Luther 3 vitairatáról tartott előadást német nyelven Budapesten. Ezek az előadások kéziratban maradtak fenn, amelyeket Weltler Sándor a reformáció 500. évfordulójára szánt sorozatában két nyelven, németül és Varga-Gedő Kinga fordításában magyarul, nyomtatásban megjelentetett.

12 Barthel-Rúzsa Zs. ford. Csepregi Zoltán (szerk.): *Luther válogatott művei.* 7. köt. *Levelek.* Budapest, 2013, Luther Kiadó, 79, 75. sz. (Georg Spalatinnak, 1518. május 18.)

tehát a szolgálai akaratot is törvénynek nevezi. Ez a törvény második használata: miközben a jót akarom tenni, csak a rosszra van lehetőségem. Pál igéje után a „megtenni minden tőled telhetőt” kitétel szájalomra méltóan nevetségés. Mert mit is akarhat, aki még jót akarva is csak a rosszat képes cselekedni? Ezért mondta Luther: nem szeretném, ha akár egy mákszemnyi szabad akaratot nekem adnának! A helyes törvényértelmezés így hangzik: „Isten törvénye arra figyelmezteti és tanítja az embert, hogy mit tegyen, és nem arra, hogy mit tehet.”¹³

Mit mutat Isten törvénye *másodszor*? Isten törvénye megmutatja az akaratával szembeni *tehetetlenségemet*. A folytatás magától értődő:

értelmezd az akaratodat, megtudod milyen nyomorult féregember vagy! A kereszt teológusának bemutatásához más igékre is fel kell hívni a figyelmet. Az Írások szerint az ember senki és semmi, csupán egy nyomorult koldus, akinek az a neve, hogy él, pedig halott, akinek élete minden percében tudatában kell lennie annak, hogy nyomorult, szájalmas, szegény, vak és meztelen. Itt kell megszólaltatni a 17. tételt: „Nem azért szólunk így, hogy kétségbeesésre adjunk okot, sokkal inkább a megalázkodásra, hogy a Krisztus kegyelmének keresésére buzdítsunk.”¹⁴ Lehet-e Isten kegyelmének buzgó keresésére biztatni olyan embereket, akik még nem estek kétségbe önmaguk miatt?

Az Isten mindenhatóságára tanító, az ember szolgálai akaratát hirdető tanításon az évszázadok során sokan megbotránkoztak, ahogyan azt ma is sokan megbotránkoztatónak tartják. Elsősorban azért, mert ez a tanítás egyszer s mindenkorra lehetetlenné teszi a dicsekedést. Luther nem szégyelli bevallani, hogy sokáig őt magát is kétségbe ejtette. Azt kívánta, hogy bár sohase jött volna a világra. Ez még azelőtt történt, mielőtt megértette volna: milyen üdvösséges ez a kétségbeesés, és mennyire közel van a kegyelemhez. Éppen olyan közel, mint az elbizakodottság a kárhozathoz.

Erről így vallott *A szolgálai akarat* című munkájában: „Ki veszi magának a fáradságot, hogy életét javítsa, ha azt hallja, hogy nincs szabad akarat? Azt felelem, senki! De ezt senki nem is tudja megtenni. Mert a te embereid, akik életüket a Szentlélek nélkül igyekeznek jobbítani, nem érdeklik az Istent, mivel képmutatók. Jóvá lesznek azonban a kiválasztottak, a kegyesek a Szentlélek által, a többiek pedig javulás nélkül elvesznek. És ki fogja elhinni ezek után, hogy őt az Isten szereti? Válaszom: egyetlen egy ember sem fogja elhinni, mert nem is hiheti. A kiválasztottak viszont elhiszik, a többiek pedig hitetlenségükben elvesznek. Akkor hát miért hasznos és szükséges ilyen tanítást terjesztenünk, amikor nyilvánvalóan annyi baj származik belőle? Először, hogy az ember beképzeltségét megalázza, az Isten kegyelmét pedig felismerje és felmagasztalja. Isten a kegyelmét egyedül az alázasoknak ígerte meg teljes bizonyossággal,

Értelmezd az ember akaratát, megmondom milyen teológus vagy!

13 Jakabné Csizmazia E. – Weltler Ö. – Weltler S. ford. Luther Márton: *A szolgálai akarat*. 2. jav. kiad. Budapest, 2006, Magyarországi Luther Szövetség, 98. /Magyar Luther Könyvek, 11./

14 Nagybozscai V. ford. Luther: *Heidelbergi disputáció...* (2. jz.), 13.

tehát azoknak, akik kétségbeesésükben már feladták magukat! Az ember azonban mindaddig nem alázható meg szíve mélyéig, amíg meg nem tudja, hogy üdvössége kizárólag a saját tehetségétől, szándékától, erőlködésétől, tervétől és munkálkodásától függetlenül történik, azaz egyedül Isten akaratától függ.”¹⁵ Ez az igazi alázatosság, amikor teljesen kétségbeesünk, és Krisztusban bízva hozzáfutunk. Ez az üdvözítő hit. Ez magában foglal és megelőz minden erényt. Mert valójában maga az alázat a hit.

Röviden ennyit Isten törvényéről és az emberi akaratról. Az előbbiből csak az ember bűnének felismerése, az utóbbiból csak az ember tehetetlenségének belátása következik. Mit tehet ezek után az ember? Csak így imádkozhat: Nincs mivel dicsekednem előtted, Istenem! Vagy így: Menj el tőlem, mert bűnös ember vagyok, Uram! Vagy így: Isten, légy irgalmas nekem, bűnösnek! Vagy így: Erőnk magában mit sem ér, és önnön erőnk csak délibáb. Vagy így: Én Uram, én Istenem! Vagy így: Én vétkem, én vétkem, én igen nagy vétkem. Vagy így: Uram, irgalmazz! – Igaz, lehet másképpen is imádkozni! (Vö.: Lk 18,11)

1.3. Két ember ment fel a templomba imádkozni. A nagy vízvázalasztó (19–24. tétel)

Így ért oda Luther a „nagy vízvázalasztóhoz”, ahol a farizeus és a vámszedő útja elválnak egymástól. Isten színe előtt a templomban még együtt imádkoztak, ha nem is egymás mellett, mert egyikük elől, másikuk hátul állt. Kettőjük közül azonban csak a vámszedő tért haza megigazulva.

„Mivel a hit arra irányul, ami láthatatlan (Zsid 11,1), hogy helye legyen a hitnek, mindannak, amit hiszünk, elrejtettnek kell lennie. Így rejtje el az Isten örök irgalmasságát és jóságát haragja alá, igazságát igazságtalansága alá. Ez a hit legmagasabb lépcsőfoka! Hinni, hogy jóságos, aki oly keveseket üdvözít, és oly sokakat kárhozatba dönt. Hinni, hogy igaz, aki szándékosan és feltétlenül kárhozatra méltónak nyilvánít. Ha értelmünkkel felfoghatnánk, hogy a szerető és igazságos Isten miért adja oly sok jelét haragjának és igazságtalanságának, úgy hitre nem is volna szükség.”¹⁶ (E Luther-idézet akár a kereszt teológusának hitvallása is lehetne.)

Krisztus Urunk így panaszkodott népe hitetlensége miatt, ami a látszat szerint hitnek tűnt: „»Ha nem láttok jeleket és csodákat, nem hisztek.«” (Jn 4,48) A vallásokban, a vallásos hitben ez az egyik közös nevező, hogy a jelekben és a csodákban hisz. Nem képes felfogni, amiről a költő így énekelt: „Ugy segített, hogy nem segíthetett.” (József Attila: *[Az Isten itt állt a hátam mögött...]*)¹⁷ Az író pedig így: „Amit látsz: látszat, amit nem látsz: a való.” (Németh László: Sámson)¹⁸ Az 1. rész címéről van szó: „a valóság elpereg, és megmarad a látszat”.

15 Jakabné Csizmazia E. – Weltler Ö. – Weltler S. ford. Luther: *A szolgálai akarat...* (13. jz.), 53–54.

16 Jakabné Csizmazia E. – Weltler Ö. – Weltler S. ford. Luther: *A szolgálai akarat...* (13. jz.), 54.

17 <http://www.mek.oszk.hu/00700/00708/html/kolto00000/kotet00001/ciklus00519/cim00558.htm> (letöltve: 2018. november 8.).

18 <http://www.nemethlaszlo.eu/samson.html> (letöltve: 2018. november 8.).

Hiszem, ha látom – mondja a dicsőség teológusa. Mivel nem látom, hiszem – mondja a kereszt teológusa. Az igaz hit mindig a láthatatlan tartományban tartózkodik, és a világ végéig ott is marad. Az emberek nagyon nehezen viselik el, hogy Krisztust hitben és ne látásban kövessék.

„A dicsőség teológusa nem csupán azt állítja, hogy keresztül lát a teremtett világon, hanem azt is, hogy keresztül lát még a kereszten is, egészen a végső miértig.”¹⁹ Vele szemben a kereszt teológusa semmin nem lát át, de mindent hisz, és mindent remél.

Ezért a hit helyére csak azok találhatnak rá, akik meg tudják különböztetni az Újtestamentumot az Ószövetségtől! Mert bármilyen meglepően hangzik, a szenvedés az Újtestamentum része. A Krisztusban hívő haláláig elhagyatott, de csak azért, hogy örök élete legyen. Tehát két dolog tartozik az Újtestamentumhoz: e földi életben a szenvedés és a halál, az eljövendőben pedig az örök élet. Ezzel szemben az Ótestamentumban Isten atyákat, bírákat, vezetőket, királyokat ad népének, akik újra és újra megszabadítják őket a különféle bajaiktól, ahogyan a 22. zsoltár is beszél róluk: „Benned bíztak őseink, bíztak, és megmentetted őket.” (Zsolt 22,5). Barátkozunk meg a gondolattal, hogy a Krisztusban hívőnek nincs ilyen segítségnyújtása a földi élet során! Krisztus azért hozott csak szenvedést, nélkülözést, üldöztetést és halált, hogy a követői ne látásban, hanem hitben járjanak!

A hamisan tanító teológusok (köztük a feministák) a szenvedés ellen prédikálnak. Azonosítják a gonosszal, a rosszal, mondván: a keresztyénség a szenvedést dicsőíti. Egyesek megpróbálják Istent mentegetni, tisztára mosni, mások az Atya Istent gyermekbántalmazónak tartják, és ezért vádolják. Mindezekkel szemben Luther azt tanítja, hogy a bűnös csakis a szenvedésben és a kereszten ismerheti meg a valóságos Istent. Nem véletlen, hogy péntek, a keresztre feszítés napja angolul Good Friday ('jó péntek'). Luther itt nem a test fájdalmaira, hanem a lelkiismeret gyötrelmére gondol (vö. Zsolt 22).

Kevés a javulás, a toldozgatás-foldozgatás, az optimista buzdítás és a humanista papolás. Egyenes beszédre van szükség, arra, amit Jézus Nikodémusnak mondott: Újjonnan kell születned! Itt a dicsőség teológusa még felvet egy utolsó lehetséges (és nevetséges) stratégiát: másszunk vissza az anyaméhbe, és jöjjünk ki onnan újra (vö. Jn 3,3–4). Képtelenség! Végre beleütközik a dicsőség teológusa valamibe, amit nem lehet megcselekedni! Ahhoz ugyanis, hogy egy ember újjászülessen, először meg kell halnia, hogy aztán a Szentlélek ereje által újra életre keljen – naponként!

A dicsőség teológusai azonban éppen ezt nem teszik. Vallásosságot, kegyességet színlelnek, elrejtik, kimagyarazzák, dédelgetik bűneiket. Manapság a másság követői nyíltan megerősítést és elfogadást követelnek. Csak a nekik tetsző hangokra hallgatnak, az optimistákra, akik a

Az igaz hit mindig a láthatatlan tartományban tartózkodik,

---

19 Forde, Gerhard O.: *Ki a kereszt teológusa? Gondolatok Luther Heidelbergi disputációjáról*. Budapest, 2005, Magyarországi Luther Szövetség, 79. /Magyar Luther Könyvek, 10./

pozitív gondolkodás erejét hangoztatják, vagy egyéb teológiai „nyalánkságokat” kínálnak. Az ilyenek kis időre akár még bizakodó hangulatba is kerülhetnek, de világosabb pillanataikban, akárcsak az alkoholisták, gyanakszanak, hogy ez így mégsem fog menni. Mert az ilyen optimista hangok nem hogy felépítenék önbecsülésüket, sokkal inkább aláássák. A kereszt teológusa azonban jól tudja, hogy az ember minél többet kap, annál többet akar. A vágyak gyógyszere pedig nem a kielégítésük, hanem a kioltásuk!

1.4. Vagy talán az Isten munkáját az ember végzi el? Hit – cselekedet (25–28. tétel)

A hit helyére csak azok találnak rá, akik következetesen meg tudják különböztetni a törvényt az evangéliumtól, ahogyan Luther tanította. Erről szól a *Heidelbergi disputáció* 26. tétele: „A törvény ezt mondja: »Tedd ezt!«, és az soha nem teljesül. A kegyelem így szól: »Higgy ebben!«, és már minden el van végezve.”²⁰ Az Erasmusszal folytatott vita során többek között ezt a két igét is idézi: „Ha megtérsz, megengedem, hogy megtérj.”²¹ Ha értékes dolgokat beszélsz értéktelenek helyett, akkor szószólóm lehetsz.” (Jer 15,19) És egy másik prófétát: „Térjete meg hozzám, így szól a Seregek Ura, és én is hozzáatok térek! – mondja a Seregek Ura.” (Zak 1,3)

A reformátor itt ismét fölemeli a hangját: „Kérve kérdem, ha kell, meg is esküszöm rá: mit tudhat a teológia dolgaiból és a Szentírást illetően az, aki nem tudja, hogy mi a törvény, és mi az evangélium, vagy ha tudja is, közömbösen megy el mellette? Az ilyen mindent összekever, mennyet és poklot, életet és halált, s közben az a veszély fenyegeti, hogy kiderül róla: Krisztusról semmit sem tud! A továbbiakban erre a tényállásra szeretném őket figyelmeztetni. Figyelj csak Jeremiás és Zakariás igéire! »Ha megtérsz, megengedem, hogy megtérj.« És: »Térjete meg hozzám, és én is hozzáatok térek!« Talán mindebből ez következik: »Térjete meg, tehát meg tudtok térni!«? Mert mi mást is bizonyítana az effajta érvelés, mint azt, hogy az ember, a szabad akarat nem szorul Isten kegyelmére, sőt önerejéből mindenre képes. Mennyivel helyesebben érthetők ezek az igék, amint megíratlak! Ha megtérsz, megengedem, hogy megtérj, vagyis ha már nem vétkezel, nem büntetlek többé, s ha ezután a helyes úton jársz, jól bánok veled, és véget vetek szolgátságodnak és nyomorúságodnak.”²² (*Kiemelés – W. S.*)

Térjünk vissza Jeremiáshoz: „Ha megtérsz, megengedem, hogy megtérj.” (Jer 15,19) A meg-térni igét a Szentírás kettős értelemben használja: törvény szerinti és evangélium szerinti ér-

20 Nagybocksai V. ford. Luther: *Heidelbergi disputáció...* (2. jz.), 14.

21 Ez a mondat – melyet fentebb többször is a Luther-szövegben szereplő fordításban idézünk – az új fordítású Bibliában így hangzik (*Biblia. Istennek az Ószövetségben és az Újszövetségben adott kijelentése*. Magyar nyelvre fordította a Magyar Bibliatársulat ószövetségi és újszövetségi biliarfordító szakbizottsága. Budapest, 2010, Magyarországi Református Egyház Kálvin János Kiadója.): „Ha megtérsz, megengedem, hogy újból szolgálatomba állj.”

22 Jakabné Csizmazia E. – Weltler Ö. – Weltler S. ford. Luther: *A szolgai akarat...* (13. jz.), 112–113.

telemben! A törvény szerinti értelemben követelő és parancsoló a hangja, amellyel nemcsak az igyekezetet, hanem életünk megváltoztatását várja, ahogyan Jeremiás gyakran prédikálja: „Térjetek meg azért mindnyájan gonosz újtaitokról, jobbítsátok meg újtaitokat és tetteiteket!” (Jer 18,11) Így foglalja össze a törvény minden követelését, és ez eléggé nyilvánvaló. Az evangélium szerinti értelemben azonban ez a vigasztalás hangja, az Isten ígéretéé, amely semmit nem követel tőlünk, hanem kegyelmének ajtaját tárja ki előttünk. A törvény és az evangélium szerinti megtérést legrövidebben Zakariás foglalja össze, mert a teljes törvény summáját adja, amikor így szól: „Térjetek meg”; és az evangélium summáját adja, amikor így folytatja: „[ ] én is hozzátok térek!” (Zak 1,3)²³

A hit „teljesíti”, amit a törvény követel. A dicsőség teológusa szerint ez az állítás túlzó, sőt veszélyes. Mert mivé lesz az erkölcsi komolyság, ha az ember azt hallja, hogy Krisztusban minden beteljesült? Mindig nagy kísértés, hogy úgy térünk vissza a törvényhez, mintha teljesíteni tudnánk, vagy legalább a magunk részét hozzá kellene tennünk. Ez a törvény harmadik használat! A kereszt teológusa azonban tudja, hogy nincsen visszaút. Ezért tanítja Luther, hogy a hitet nem kell jó cselekedetekre biztatni, mert maga a Krisztusba vetett hit a jó cselekedet. Ez nagy bolondságnak tűnik. Luther állítása azonban az értünk mindent elvégző evangélium tanításán alapszik. Rossz felé néz, aki nem az új Ádámra, a Krisztusra tekint! A régi Ádámot csak megölni tudja a törvény, semmi értelme nincs a törvénnyel mesterségesen lélegeztetni.

Kihagyom Krisztus és az ember cselekedete DNS-szerű összefonódásának kérdését, amely az *opus operans* és az *opus operatum* kifejezésekkel mesterkedik. Ha a kereszt teológusa itt mélyebbre ás, és megpróbál elfogadható magyarázattal szolgálni, akkor máris megtette az első lépését a dicsőség teológusai felé, akik (mint mondtuk) nemcsak a teremtett világon, hanem a kereszten is szeretnének átlátni. Azt vallom, amit Luther a Szentlélek gyengéd tüzének nevezett Jn 3,8 alapján: „A szél arra fúj, amerre akar; hallod a zúgását, de nem tudod, honnan jön, és hova megy»”.

Az utolsó tételben Luther Isten szeretetének teremtő erejéről tanít, aki megteremti a számára szeretetre méltót. Ahhoz azonban, hogy Isten e teremtő munkáját megkezdje, előtte az embernek semmivé és senkivé kell lennie, mert Isten csak a semmiből és a senkiből tud és akar teremteni. Aki még valaki, akinek még van valamije, attól Isten csak elvesz, hogy teljesen megalázza. Mindezt azonban nem azért teszi, hogy az embert megsemmisítse, ellenkezőleg: azért, hogy újjáteremtse. A dicsőség teológusa éppen ezt nem látja. Ő csak az igazat, a szépet, a jót, a nagyszerűt, Isten láthatatlan dolgait szemléli. Számára a rossz, a szegény, a szükségét szenvedő, az alacsony rendű nem létezhet. Nem illeszthető be Isten értékrendjébe. Istennek nincs köze hozzájuk. Pedig éppen az utóbbiak az övéi! *(folytatjuk)*

23 Vö. Luther: *A szolgáló akarat...* (13. jz.), 114–115.

Ne írjátok alá!

(Megjelent a *Kristeligt Dagblad* [Keresztyén újság] 1973. augusztus 13-i, hétfői számában.)**

2017. évi 3. és 4. számunkban kezdtük el az ismerkedést azzal az 1974-ben megjelent kötetel, amelyben neves teológusok és egyházi vezetők tanulmányai elmélyülten és kritikusan foglalkoznak a *Leuenbergi Konkordiával*. A mostani évfolyamunk 1. és 3. számában megjelent írások után ezzel az itt olvashatóval lezárjuk a tanulmányok közlését. Azzal a reménységgel tesszük ezt, hogy sikerült felkelteni Olvasóinkban a téma iránti érdeklődést. Reméljük, többen is lesznek, akik evangélikus egyházunkért érzett szeretettel és felelősséggel újra és újra átgondolják a tanulmányokban felvetett kérdéseket, és nemcsak keresik, de meg is találják a lutheri teológia alapján az eligazító válaszokat.

Szerkesztő

Ezekben a napokban az északi országok püspökei Finnországban gyűlnek össze¹ több tárgykör megbeszélésére. Idén a program legfontosabb témái között van az a kérdés, hogy az északi püspökök aláírják-e az ún. *Leuenbergi Konkordiat*. Az északi országokban, de egész Európában is sok teológus várja feszülten a híreket arról, hogy miként döntenek az északi püspökök. E sokak között jócskán vannak olyanok, akik nem tudják felemelni a hangjukat az ügyben, mivel a szöveg nem minden érintett országban lett publikálva, vagy nem férhető hozzá a helyi ország anyanyelvén. Vannak egyházak, de teológusok is, akik azért imádkoznak, nehogy az északi püspökök hagyják magukat a szöveg legutóbbi „javításai” által befolyásolni, és jóhiszeműen aláírjanak valamit, ami később teljesen másnak bizonyul, mint amit ők gondoltak.

Egy dán püspök mondta egyszer: a püspök olyan, mint a postaláda; nem lehet többet beledobni, mint amennyi belefér. Éppen ezért nem lehet a püspökök szemére vetni, ha néhányan közülük mindeddig vélhetően csak elég korlátozott számú órát töltöttek a *Leuenbergi Konkordiával* való foglalkozással. Ez alkalommal azonban igenis a szemükre lehetne vetni, ha e kérdések megbeszélése közben megengednének maguknak egy kis szunyókálást. Nem kevés súlyos ok szól amellett, hogy odakiáltsuk a püspököknek: Ne írjátok alá! A világhírű és nagyra becsült svéd püspök, Anders Nygren írta nemrég: „Meg vagyok győződve róla, hogy a *Leuen-*

* Jørgen Glenthøj (1922–1996) dán evangélikus lelkész, a Nemzetközi Ordass Alapítvány Kuratóriumának tagja.

** Weltler R. ford. Glenthøj, Jørgen: Unterzeichnet nicht! In Asendorf, Ulrich – Künneth, Wilhelm (szerk.): *Leuenberg – Konkordie oder Diskordie? Ökumenische Kritik zur Konkordie reformatorischer Kirchen in Europa*. Berlin–Schleswig-Holstein, 1974, Die Spur, 171–177. FONTOS INFORMÁCIÓ: A nevezett könyv kiadói jogosultságával rendelkező személy vagy szervezet nem volt fellelhető, ezért aki ezzel a joggal rendelkezik, kérjük, haladéktalanul jelentkezék lapunk kiadójánál!

1 1973. augusztus 8–12.

bergi Konkordia a lutheránus egyház számára nem alábecsülendő veszélyt jelent. Ezen a módon nem lehet eljutni az egyház igazi egységéhez.” A püspök ezt azzal indokolja, hogy a szövegben történt „egyes javítások ellenére” az 1973. márciusi végleges változatban „megmaradt az alapfelfogás és az egyházpolitikai célkitűzés.”²

Első pillantásra a dokumentum hallatlanul komplikált ügy, amelyet csak szakértők tudnak megítélni, valójában azonban ugyanakkor éppen e komplikált viszonyokkal álcázott dolog, amit mindenki képes átlátni, ha felhívták rá a figyelmét. Az első oka annak, hogy ne írjuk alá, az, hogy az idő egyáltalán nem érett arra, hogy az európai protestáns egyházak közötti közösséget meghirdessék. Talán Németországtól eltekintve ténylegesen csak teológusok és egyházpolitikusok egy elenyészően kis csoportja létezik, akik valóban tudják, hogy miről van szó a *Leuenbergi Konkordiában*. Azon kevesek közül, akik az északi országokban eddig nyilatkoztak, néhányan teljes egyértelműséggel azt mondják, hogy nem tudják sem a teológiai, sem pedig az egyházpolitikai összefüggést, ami alapján ezt a „konkordiát” értelmezni kell.

Ha állást kell foglalni a dokumentummal kapcsolatban, akkor elsősorban két olyan kérdés van, amit tisztázni kell. 1: Valódi konkordiáról van-e itt szó, azaz olyan dokumentumról, amely a „szívek egységét” fejezi ki, amit a konkordia szó jelent? 2. Mi a dokumentum egyházpolitikai célkitűzése?

1. Már a szöveg története is mutatja, hogy az idő egyáltalán nem érett egy olyan messze ható lépésre, mint amelyet a konkordia tesz. Amint sok előkészítő munka után valahogy eljutottak egy bizalmas vázlatig, ez olyan sok teológiai fenntartásba ütközött, hogy a szöveget alapvetően meg kellett változtatni. Eredetileg azt hitték, hogy a szívek egységéhez nemcsak az tartozik hozzá, hogy a reformáció korának hitvallási irataiban szereplő, elvetett tételeket nem tartjuk már a partner érvényes tanításának. Sokkal inkább abban is egységre kell jutni, hogy ezek az elvetések tartalmilag érvényesek-e még. Ezért azokról a pontokról is pozitívan és egybehangzóan kell tudni nyilatkozni, amelyek korábban elválasztották a lutheránus és református egyházat. Különböztetni lehetetlen a két egyház úrvacsora-, szószék- és ordinációs közösségét kijelenteni.

Abban a tervezetben azonban, amit 1972 szeptemberében az egyházak vezetőinek elfogadásra és kötelező érvényű elismerésre megküldtek, a legfontosabb témák egész sorával kapcsolatban további megbeszélésekre utalták a kérdéseket, mint például az Írás hermeneutikai értelmezése, hitvallás és egyház, törvény és evangélium, a keresztesítés gyakorlata, hivatal és ordináció, a két birodalomról szóló lutheri tanítás és a református tanítás Krisztus királyi uralmáról, egyház és társadalom, valamint bizonyágtétel és szolgálat, egyházi rendtartás és gyakorlat viszonya.

A konkordia szövege feltételezi, hogy az evangélium és a szentségek értelmezésének egységét ki lehet jelenteni, s mégsem kell egységesnek lenni abban a kérdésben, hogy a felek azt, amit az evangéliumról és szentségekről mondtak, ugyanúgy is értik.

a Leuenbergi Konkordia a lutheránus egyház számára nem alábecsülendő veszélyt jelent.

2 Kísérőlevél a *Az egyház igazi egységéről* című könyvhöz, 1973. június 23.

Ami aláírásra vagy elutasításra a felek előtt van, az egész egyszerűen nem konkordia, hanem annak mintapéldája, hogyan nem szabad ökumenikus törekvéseket és egyházpolitikát összekeverni úgy, hogy az eredmény modern kifejezéssel élve „teológiapolitika” lesz. Ezen azt értem, hogy a teológiai megállapításokat a kívánatos egyházpolitikai cél nyomán sorolják be. Ha azonban valaki az igazi bibliai ökumenikus törekvést a keresztyénségben meg akarja ölni, nem tud hatékonyabban tenni, mint teológiapolitikát folytatni, s hagyni, hogy az egyház hitvallását az elérendő politikai cél határozza meg.

Ezért: ne írjátok alá!

Az igazi ökumenikus törekvéseket, amelyek a konkordia egyes szerzőit is lelkesítették, s amelyek a szövegben is tükröződnek, ha nem vetettek volna már eleve mindent alá az egyház- és teológiapolitikai végkövetkeztetésnek, sokkal jobban lehetett volna fokozatosan igazi egységgé alakítani.

A több mint 100 beérkezett módosítási javaslat ellenére, amelyek csaknem minden teológiai pontot érintettek, semmit nem változtattak az egyházpolitikai és szervezési témákon. Még ha megállapítható is, hogy a dokumentum lutheránus befolyásoltsága a szöveg utolsó revíziójával megnőtt, naivitás lenne azt hinni, hogy a dokumentum teológiai és egyházpolitikai fő irányvonala és annak célkitűzése megváltozott.

2. Mi a dokumentum egyházpolitikai célkitűzése? Először is adva van egy olyan nyilatkozat, amely nem akar kedves, jóakarátú szavakkal megelégedni. Elkötelező aláírásokat akarnak kapni, jóllehet elég realisták ahhoz, hogy tudják, hogy például az északi püspököknek egyáltalán nincs jogosultságuk, hogy kötelező erővel aláírjanak olyasmit, ami érvényes ordinációs feltételeket és az egyházi törvény más előírásait megváltoztatná. Ezért a szöveg végleges változatába is bekerült, hogy a konkordia egészének jóváhagyására kell szorítkozni. Az ilyen jóváhagyó dokumentumokat például az északi püspököktől vagy csak néhány egyháztól azután a genfi központban kell deponálni. Naivabbak lennének a sok évi átlagnál, ha azt hinnénk, hogy ezek az iratok Genfben a fiókban maradnak majd. Fel fogják őket használni – de mihez?

A Német Szövetségi Köztársaságban pillanatnyilag azon fáradoznak, hogy a protestáns egyház [a német *evangelisch* a magyar protestánsnak felel meg!] új „alaprendjét” fogadják el, amelyben az sok, különböző hitvallási alapon álló tartományi egyház szövetsége helyett egységes képvisellel rendelkező egységes egyház lesz. Ez egy régi német álom. Azt mondják, hogy ez az egyházakat többek között az állammal szemben is erősebbé tenné. Az is egy régi német álom, hogy a protestantizmus világegyházzá legyen, mint az anglikán, római katolikus és görög ortodox egyház megfelelője. Ez az álom pillanatnyilag egybeesik azokkal az ökumenikus álmokkal, hogy minden, ami összeurópai, egy állomás az ökumenikus világegyházi egység felé. Egy szemtanú arról számol be, hogy a *Leuenbergi Konkordia* fő szervezője, a genfi ökumenikus titkár, dr. Lukas Vischer pünkösdi napján olyan prédikációt tartott a német tévében³, amelyben

3 Dr. Lukas Vischer maga így kommentál a *Leuenbergi Konkordia* kérdésének dán megfigyelőjéhez, Gerhard Pedersen århusi lelkészhez 1973. augusztus 22-én írt levelében: „Felkértek, hogy prédikáljak a tévé *Eurovízió*

pünkösdi üzenetét közvetlen kapcsolatba hozta az európai népeknek az EGK-ban [Európai Gazdasági Közösség] elért közösségével.

Az EKD [*Evangelische Kirche in Deutschland*, Németországi Protestáns Egyház] új „alaprendje” feltételezi és megfelelően beépíti a *Leuenbergi Konkordiat*. Mivel a német egyházi vezetők annyira fenyegetőnek tekintik a fiatalabb radikális teológusokat és a laikusok egyházfogalmának általános felbomlását, hogy nem akarják ezeket az erőket megfékezni és időt nyerni európai háttér, azaz az alaprend központi részeinek a *Leuenbergi Konkordia* általi megtámogatása nélkül. S hogy így új erőket mobilizáljanak, a *Leuenbergi Konkordia* aláírásának időpontját a német „alaprend” végleges elfogadásával közvetlenül összekapcsolták.⁴

---

című műsorában az istentiszteleten. A tévé az »Európa« témát választotta, és az egész istentiszteletet egy trieri csoport készítette elő. Nekem csak az igehirdetéssel kellett szolgálnom. Az egész istentisztelet valahogy naiv módon összekapcsolta az egyház egységét Európa egységével. Amint látni fogja az igehirdetésemből, megpróbáltam ellene hatni ennek a benyomásnak.”

A prédikáció kézírata azonban azt mutatja, hogy az igehirdetés teljesen egyértelműen az „Isten Lelke, Jézus Krisztus Lelke és Európa egysége” gondolatmenetet követte. Az igehirdető üdvözlöi Európa egységét, mert szerinte a felekezetek közti ellentétek mindmáig meghatározó tényezői voltak a szétválasztottságnak. „Az Európa egyesítésére tett lépések ezért éppen az egyház számára hálaadás alapjául szolgálnak. Mert hogyné lenne hálás, ha az a sötét múlt, amelynek az egyház is részese volt, most megszűnik!” (Bár a két utóbbi mondat így nem hangzott el, de megfelel az elhangzottaknak.) A prédikáció e gondolat alapján egy afrikai politikus nevében így figyelmeztetett: „Ami nekünk, európaiaknak a megbékélés és a béke művének tűnik, az ő szemében a hatalom fenyegető épülete. Akkor azonban mit jelent még az, ha Isten Lelkét és Európa egységét kapcsolatba hozzuk egymással? [...] Vajon Európa saját uralma érdekében szembehelyezkedik a harmadik világ fejlődésével és felszabadításával? [...] Vajon kész lesz Európa arra, hogy csak egy kontinensnek tekintse magát a többi között, és a népek együttéléseért csak ezzel a tudatos megszorítással szolgáljon? [...] Igazán az vezet-e minket, hogy ennek a célnak (emberibb rend) a gazdasági növekedést is alá lehet vetni? Mindeddig még aligha áll így a helyzet [...] Még egyszer: Jézus Krisztus Lelke és Európa egysége. Most talán habozunk e kettőt egy lélegzetre kimondani. Nem állít-e minket ugyanis ez az összekapcsolás teljesíthetetlen követelmények elé? Talán! Viszont talán éppen ebben a feszültségben rejlik a tulajdonképpeni esély: annak esélye, hogy valóban valami új jöjjön létre, és ne csak a régi új kiadásban [...] Krisztus nem előszó a terveinkhez. Soha nem volt alkalmas arra, hogy embléma legyen emberi vállalkozásaink lobogóján. Ahogy azt az evangéliumban hallottuk, az élet forrása, ugyanakkor azonban bíró, aki állandóan elszámoltat minket. Ő mindenekelőtt – velünk ellentétben – a másokért élő ember, az ember, akinek istensége a keresztáldozatában lesz láthatóvá. Merész dolog ehhez az emberhez csatlakozni, merész, mivel néha ez a politikai józan ész elleni vétségnek tűnik. De talán éppen ez a merészség az, amit Európa jövője követel tőlünk.”

- 4 Az EKD új rendjének tervezete (I. Alapvető rendelkezések, 2. cikkely) ezt mondja: „(1) A Németországi Protestáns Egyház tag egyházai között egyetértés van az evangélium közös értelmezésében, ahogy az a reformáció európai egyházainak párbeszédeiben kifejezésre jutott.”

Ezzel felhasználnák az északi püspökök mégoly kötelezettség nélküli aláírását is a *Leuenbergi Konkordia* végérvényes elfogadásához!

Mindez nem akadályozza meg, hogy egyes egyházi vezetőségek, amelyek zsinatai elfogadják a konkordiát, közvetlenül az aláírás után felkészüljenek arra, hogy annak következményeivel az akkor éppen kívánatos mértékben szembeszálljanak. Ahogy egy német egyházi vezető kifejezte: nem szabad illúziókat kergetnünk. Józan egyházpolitikára van szükség!

Nemcsak Németországban használják fel azonban a konkordiát és annak felvételét az új német „alaprendbe”. Az Egyházak Világtanácsának [EVT] gazdálkodása az utóbbi években súlyos válságba került. Az Egyesült Államokból érkező önkéntes adomány annyira lecsökkent, hogy az Egyházak Világtanácsa gazdasági bázisát a német evangélikus egyházak egyházi adózási készsége jelenti. Az összes német evangélikus tartományi egyház egységes gazdálkodásával viszont csökken a veszély, hogy az egyes tartományi egyházak a genfi központba fizetett magas hozzájárulásukat vagy csökkentik, vagy teljesen leállítják.

A *Leuenbergi Konkordia* révén nemcsak az új német „alaprend”, hanem a modern politikai ökumenizmus is eddig ismeretlen támogatást nyer. Vajon világos-e az aláíróknak, hogy mire kötelezi a *Leuenbergi Konkordia*? Aligha, legalábbis ha csak a *Praesteforeningens Blad [Lelkészegyesületi Lap]* 1972/20 dán fordítását ismeri. Ott a IV,2 szakasz így szól (visszafordításban): „Az igazságosságért és békéért való munka a világban azt kívánja, hogy az egyházaknak fokozatosan közös felelősséget kell vállalniuk.” Naivak és tudatlanok számára ez talán egész ártatlanul hangzik, azonban ne tápláljunk illúziókat afelől, hogy ez konkrétan mire vonatkozik!⁵

---

a. Amennyiben a *Leuenbergi Konkordiát* még az új EKD megalakulása előtt aláírják, akkor azt figyelembe kell venni az EKD új rendjében.

b. Amennyiben a konkordia aláírása az EKD összes tagegyháza által az EKD alaprendjének jóváhagyása utáni időre húzódik, akkor egy elkötelező teológiai nyilatkozatot javasunk a *Leuenbergi Konkordia* jelenlegi tervezetének értelmében.

„A hitvallási iratainkban kimondott, tanításra vonatkozó elítélő kijelentések nem vonatkoznak a tagegyházak tanításának jelenlegi állására.” Ezen kívül a *Leuenbergi Konkordia* megfogalmazásai beépítésre kerültek az alapvető rendelkezésekbe, a 3,1 és 3,2, valamint 4,2 és 4,3 sz. cikkelyekbe.

- 5 Az EKD alaprend 1971. júniusi vázlatában a 4,7 paragrafusban (*Szociális és társadalmi diakónia*) ez áll: „Úgy nemzeti, mint kontinentális szinten az erőket és eszközöket mindenképpen össze kellene vonni, hogy közös szociális és társadalmi diakóniával hatékonyabban szolgálhassunk az embereknek.” Ennek megfelelően a 4,2 pontban is ez áll: „Az egyházak közösségét a bizonyágtételre és szolgálatra szóló elkötelezettségnek tekintik.” A bizonyágtétel és szolgálat közössége, illetve a diakónia olyan fogalmak, amelyeket társadalmi kategóriákká alakítanak át. S bár ezt a 4,7 pontot az 1971. szeptemberi tervezetből és az 1973. márciusi végső változattól is törölték, mégis figyelemre méltó, hogy a 4,2 pontban *Bizonyágtétel és szolgálat* címmel tartalmilag a társadalmi diakónia szerepel. Ez azt jelenti, hogy a szervezési és gazdaságpolitikai célkitűzés („Az erőket és eszközöket mindenképpen össze kell vonni”) a végső változatban is megmaradt.

Ezekben a napokban az Egyházak Világtanácsa genfi főhadiszállásán exkluzív konferenciát tartanak az egyházi pénzügyi befektetési stratégiáról. Erre a szemináriumra nemzetközi bankok képviselőit, az EVT tagegyházak pénzügyeinek intézőit, valamint az ökumené elméleti szakértőit hívták meg. Az EVT egyházi fejlesztési munkáért felelős bizottsága (CCPD) [*Comission for Church Development Service, Kommission für Kirchlichen Entwicklungsdienst*] kidolgozott egy „dokumentum-tanulmányt”, amelyben egy ökumenikus befektetési ügynökség létrehozását javasolják. „A tanulmány e projekt alapjául a gazdasági növekedés, szociális igazságosság és önbizalom általánosan elfogadott célkitűzéseit veszi”, írja a Lutheránus Világszövetség sajtószolgálatának 1973. július 25-i (38/73) német kiadása.⁶ Ezt az ügynökséget a tanulmány elképzelése szerint legésszerűbben részvénytársaságként, a világtanács székhelyén lehetne létrehozni. Egy ilyen részvénytársaság tagja lenne az EVT összes tagegyháza, s így abból indulnak ki, hogy az ajánlott ökumenikus „banknak” 3,5 milliárd DM [német márka] törzstőkéje lehetne, ha az ökumenéhez számító egyházak 350 millió tagja induló összegként fejenként csak 10 márkát adna. A CCPD-tanulmányban kifejtett ideológiai alapkoncepció szerint a javasolt pénzügyi ügynökségnek egy univerzális társaságnak kell lennie, amely ökumenikus alapon megfelel az ökumenikus mozgalom lelki követelményeinek.

Néhányan az ilyen terveket rögtön „ökumenikus delíriumként” jellemzik. A konferencia azonban ezekben a napokban folyik Genfben, mégpedig nem jelentéktelen támogatással többek között a német evangélikus egyházon belül. 1972 szeptemberében az ismert berlini püspök, Kurt Scharf, Rörösbán előadást tartott *Az egyház helyzete és funkciója a jövő Európájában* címmel.⁷ Ebben vázolta e konferencia alap gondolatait és összekapcsolta azokat a *Leuenbergi Konkordia*

Ezt a felfogást erősíti meg Marc Liebhard: *Lutheránus-református egyházi közösség ma*, 114k.: Az egyházi közösség nem pusztá öncél, azaz egyházak közötti közösség. A célja az, hogy az evangéliumról szóló bizonyágtételt és a világban való szolgálatot előmozdítsa. Ahol ez a cél hiányozna, ott nem lenne igazi egyházi közösség. Leuenberg előzetes tervezete még funkcionálisabban indult el [...] Az átfogó gondolat tehát a bizonyágtétel és a szolgálat közössége volt, s ennek egy lényeges tényezője volt a szöszék- és úrvacsorai közösség. Ehhez képest kétségtelenül bizonyos eltolódás történt. Igaz ugyan, hogy mindjárt az elején a világban való közös bizonyágtétel és a szolgálat kerül elő, mint az egyházi közösség három ismérvének egyike. *Az Egyházi közösség létrehozása* című rész azonban erősebben hangsúlyozza az egyházak közötti és jogi oldalt. A bevezető téma azután a következő szakaszba kerül át, amely *Az egyházi közösség megvalósítása* címet viseli. Azonban ezt a hangsúlyeltolódást nem szabad túlértékelni. Ha a bizonyágtétel és szolgálat kötelezettsége nem jelenik is meg az egyházi közösség definíciójában, mindazonáltal e közösség célját képezi. Ez világosan kiténik a preambulumból (29. pont): „bizonyágtételükben és a világért végzett szolgálatukban minél nagyobb egységre törekednek.” Az Egyházak Világtanácsa az egyházi fejlesztési munkáért felelős bizottságának (CCPD) terve egy „ökumenikus beruházási ügynökségről” a *Leuenbergi Konkordiához* hasonlóan egy ökumenikus összstratégia részének tekintendő.

6 Vö. LVSZ Sajtószolgálat, 1973. július 25., 38/73 sz.

7 A norvég lelkészegyesület 32. közgyűlésén (Rörös, 1972. szeptember 5–8.) elhangzott előadás; publikálva: „*Inter collegas*”, Oslo, 1972, 43–49.

alapgondolatával. Scharf püspök kettős dolgot javasolt: 1. „keresztyén békekutatást”, amely az ökumenikus szervezetek által létrehozott konfliktuskutatási intézmények révén közvetítené a „keresztyén békekutatást és békeüzenetet” „határokon át”; 2. első kísérletként, a keresztyénség univerzális egységére hivatkozva, Scharf püspök „egy régió, és később egész Európa egyházainak egyesülése” mellett foglalt állást, tehát amellet, amit a *Leuenbergi Konkordia* és a német evangélikus egyházak leendő alaprendje is akar.

Így látják a helyzetet azokban az egyházakban és ökumenikus szervezetekben, amelyek elég erősnek érzik magukat, hogy olyan álmokat álmodjanak, amelyek csaknem Szolovjov Antikrisztusát juttatják eszünkbe. De hogyan gondolkoznak a kisebbségi egyházakban, különösen Kelet-Európában? A dolgok ott mindenesetre másképp állnak. Ott tudják, hogy az egyház az állammal szemben nem lesz erősebb, avagy feladatát a világban nem tölti be jobban, ha politikailag és gazdaságilag megerősödik. Ott tudják, hogy számos kis gyülekezetnek, amelyek néha a szórványban lelkész nélkül és nagyon korlátozott lehetőségekkel élnek és az ökumenikus közösség által megerősítésre szorulnak, ez a segítség az egzisztenciájába fog kerülni. Különösen is az egzisztenciájába kerül majd a lutheránus gyülekezeteknek, mert hiszen a *Leuenbergi Konkordia* alapján véve azt mondja: ugyanilyen erővel átmehetnek az őket körülvevő, nagyobb református gyülekezet kebelébe. Az az együttműködés az egyházak között, ami szükséges és lelkiileg vállalható, ezekben az országokban már rég megvalósult. Aki ennél tovább akar menni, akkor annak az a lelki örökségébe kerül. Igaz, a *Leuenbergi Konkordia* kimondja: „Ha az egyházi közösség kinyilvánításából ilyen szervezeti következmény származik, annak nem szabad csorbítania a kisebbségi egyházak döntési szabadságát.” (45c pont) Ámde arra a gazdasági, békepolitikai és ökumenikus „delíriumra”, amely jelenleg a genfi ökumenikus stábokban kialakul, a kisebbségi egyházak nevében is csak azt kiálthatjuk az északi püspököknek:

Ne írjátok alá!

”

Uram!

Engedd igédet jól megforgatnom szívemben. Mert én szeretek dolgokat egyetlen merész nekirugaszkodással elintézni. Te tudomásomra adod, hogy ez a keresztyénség területén járhatatlan út. Nem szabad követésedből kiejtenem egyetlen napot sem, mert akkor elmaradok tőled. Te megállás nélkül viszed keresztedet. Igényes „én”-emet nem könnyű megtagadnom. De tudom: ez válik javamra. Valami lázong bennem a kereszthordozás ellen. De tanítványságom enélkül elképzelhetetlen. Nyomodban járnok nem könnyű, de – jó. És ezt számtalan élettapasztalat alapján vallom.

Leghívebb szövetségeseid – Uram – itt lakik a szívem legbensőbb vágyában.

(In: uo. 37.)

Isten tenyerén

A Biblia tanúskodik arról, hogy mit jelent Isten tenyerén lenni, mit jelent, ha ő hordozza az embert, közösséget, gyülekezetet. Úgy tapasztalhatjuk ezt meg, hogy Isten megtapasztaltatja velünk kegyelmét, irgalmát, szeretetét, egyszóval *tenyerét*. Milyen is az ő tenyere?

Erős. Nem ejt el, mert ha onnan leesünk, akkor az nem az ő ereje hiányának következménye.

Nyitott. Nincs ökölbe zárva. Megtart, de se egyén, se gyülekezet, se egyház ne feszegesse a határokat, mert leeshet róla!

Komfortos. Aki rajta van, az nem panaszkodik, mert jó helyen van.

Nagy. Sokan elférnek rajta. Van rajta még szabad hely.

Nagyon nagy. Előre lehet menni, előre lehet haladni rajta.

Védelmet nyújtó. Nemcsak megtart, hanem meg is őriz.

Feladatot adó. A rajta lévők számára szunyókálásra és csücsülésre alkalmatlan. Aki rákerül, az feladatot is kap.

Nem ép. Egy kerek, de mégis az egész tenyéren végighúzódo seb van rajta, mely mindenhol látszik. Ránézni nem elborzasztó, hanem gyönyörűsége.

Hogyan lehet Isten tenyerére kerülni? Felmászni nem lehet. Felülről rászállni sem. Ő hajol le, és emel fel rá, emeli fel az embert, az emberek alkotta közösséget, így gyülekezetet, egyházat is.

Emberi érdemekkel felkerülni rá nem lehet, mert ezek folyékony természetűek, mint a víz, és számukra Isten tenyere nagy lyukú szitává válik.

Az elmúlt években az északi Balaton-part és a Balaton-felvidék középső harmadának egyes településein kis közösségeket formált Isten Szentlelke, hajolt le értük, és emelte fel őket a *tenyerébe*. Ehhez teljesen alkalmatlan embereket használt fel eszközül, akik közül én magam – tudtomon kívül – éppen lemászni készültem arról a bizonyos tenyerről.

De lássuk a részleteket!

Személyes előzmények: ember tervez, Isten felültervez

2011 vége és 2014 között fokozatosan váltunk le Budaörsről, azaz egy működő gyülekezet-ről. Fokozatosan zárultak le ottani szolgálataink. Ez alatt az idő alatt többlépcsősen lettünk a Balaton-part lakói, mégpedig Ábrahámhegyen.

Számunkra Ábrahámhegy és az egész Balaton-felvidék a lelki sivatagot vetítette előre, melyre az elmúlt húsz évben vágytunk, hogy egy befelé forduló, bezárkózó keresztyén életet élhessünk, helyi feladatok, szolgálatok és felelősség nélkül. Megjegyzés: itt érhető tetten a nem tudatos lemászni készülés a *tenyerről*.

Mást akartunk, mást terveztünk, de Isten felülírta ezeket. Milyen alapon? Ezen: „Bizony, a ti gondolataitok nem az én gondolataim, és a ti utaitok nem az én utaim – így szól az Úr. Mert

amennyivel magasabb az ég a földnél, annyival magasabbak az én utaim a ti utaitoknál, és az én gondolataim a ti gondolataitoknál.” (Ézs 55,8–9)

Tehát minden másként alakult, mint ahogy terveztük. Mondhatni, hogy terveink és akaratunk ellenében történt, ami történt.

Nyisd ki a szemed, és lásd!

Csaknem öt éve, hogy egy februári vasárnapon Kővágóörsre mentem istentiszteletre. Kint mínusz 5 fok, a templomban mínusz 2. A templom előtt 5-6, számomra akkor még ismeretlen férfi állt. Éppen indulni készültek. Látva, hogy be akarok menni, elmondták, hogy az istentisztelet elmarad, mert a lelkész az egyik szórványból visszafele jövet rosszul lett a kocsiiban, most telefonált. Nem akartam mondani, mégis kicsúszott a számon, hogy nem vagyok idevalósi, nem vagyok lelkész, nem készültem, de ha úgy gondolják, ne menjünk el ige, imádság és ének nélkül, ha már eljöttünk. Ajánlatomat örömmel vették. Ettől kezdve csak azon izgultam, hogy talállok-e a templomban Bibliát, melyből a reggel már elolvasott olvasmányt és textust felolvashatok. „Egy jó evangélikus ugyanis nem visz a templomba magával Bibliát, nem vagyok én szektás, vagy kiségyházhoz tartozó” – szólalt meg bennem az öngúny. Végül is az oltáron volt egy Biblia, igaz, 1837-es kiadás. Ebből olvastam fel mai nyelvre magyarítva az igeszakaszokat. A liturgia majd egyszerű lesz – gondoltam, meg különben is, az énekeskönyvben van erre nézve segítség. Volt zsolnárolvasás, éneklés, bűnbánó imádság, lekiólvásás, hitvallás, néhány fésületlen gondolat a textusról, imádság, miatyánk, áldás és záróének. Nem tartott tovább fél óránál. A jelenlévők kedvesek voltak és örültek, hogy ha nem volt is „szabályos” istentisztelet, de valami volt.

Néhány nap múlva jelentkezett a lelkész, és jelezte, hogy el szeretne jönni, megismerni és megköszönni a helyettesítést. Erre rövidesen sor került. Feleségével együtt jött el hozzánk. A többórás beszélgetés során hasonló játszódott le bennem – mert Isten így akarta –, mint amikor a Felvidékre vittek először a gömöri régió evangélikusaihoz. Feltárult a lelkész lelki magánya, magárahagyatottságának feneketlen kútja, hogy a nagy távolságok, az évi 230-240 istentisztelet hat helyszínen, a hittanórák és millió más feladat miként szakadt rá, mert a fogyó falvak fogyó és előregedő gyülekezetrészeiben nincs embere. Mindez nem az ő panaszja volt, hanem általam leszűrt következtetés.

Isten az álmodozóan becsukott szemünket – a feleségemét és az enyémet – kinyitotta: Lásd, ez van. Nem kívánom senkinek azt a szívszorítást, amit utána napokon, heteken keresztül éreztünk. Végül a lelkésznek kinyögtük, amit nagyon nem akartunk: Miben segíthetünk?

„Sivatagi” meglepetések, tapasztalatok

A lelkész bibliaórák tartására kért fel, mondván, ezekre – főleg több helyszínen – nincs már ideje. A hiányzó ideje alatt ne csak azt az 1-1 órát gondoljuk, ameddig a bibliaóra tart, hanem a készülés és az utazások idejét is.

Ezután a meglepetések „esője” hullt ránk. Sorba véve ezek a következők voltak:

Igény a bibliaórákra: A lelkész által meghirdetett bibliaórákra az ismeretlen szolgáló (Garádi Péter) ellenére igény lett (volt). Ki hitte volna, hogy istentiszteleten kívüli igei, lelki alkalmakra igény lesz? Az olyan „félhívó”, mint én, még az évtizedes hasonló felvidéki tapasztalatok után sem gondoltam.

Hívogatás: A lelkész a szószékről meghirdette a bibliaórákat. A néhány jelenlévőből kevesen jöttek, de azok viszont hívtak másokat. Először evangélikusokat, majd a más felekezetű szomszédot, barátnőt, ismerőst. Evangélikusokkal nem nagyon bővült a létszám. A „hivatalosak” (evangélikusok) egytől egyig kimentették magukat, vagy még erre sem vették a fáradságot. Mintha a nagy vacsora példázata elevenedett volna meg. Azóta is nagy tanulság ez nekünk: meddig hívogatjuk, ha hívogatjuk az evangélikusokat, és a sokadik hangos vagy néma elutasítás után miért nem hívunk másokat is, illetve miért nem tanítjuk a még aktív evangélikus híveinket, hogy bárkit hívjanak, mert az Isten országában nem lesznek evangélikusok.

Nem várt létszámok: Révfülpö: 12-16 fő; Taliándörögd 8-12 fő; Badacsonytomaj 10-15 fő; egy másik gyülekezet területén pedig, Tapolcán 8-12 fő

Szokásosnál is rosszabb nemek közötti arány: Összesen 6-7 férfi, a többi nő

Szokatlan felekezeti összetétel a bibliaórákon: Révfülpö: 55% katolikus, 40% evangélikus, 5% szabadkeresztyén; Taliándörögd: 60% evangélikus, 30% katolikus és 10% református; Badacsonytomaj: 70% katolikus, 30% evangélikus; Tapolca: 65% evangélikus, 25% katolikus, 10% református. Összesen: 50% evangélikus, 45% katolikus, 5% református.

Megoldatlanságok: A térségben szolgáló mindhárom történelmi felekezetnél hasonló a problémák, azonos a lelkészek, papok leterheltsége és a szórványhelyezet.

A bibliaórai résztvevők közösséggé válása: Kialakult egy felekezetek feletti közösség. Élő közösség hétfőtől szombatig, mely a bibliakörhöz és résztvevőikhez tartozónak tartja magát. Ugyanők vasárnap a saját felekezetük istentiszteletére, miséjére mennek.

Egyéb ökumenikus jelek a múltból máig hatóan, melyet a bibliaórai közösség megerősített: Taliándörögdön a reformátusok (nekik kéthetenként van istentiszteletük), főleg a bibliakörösök, evangélikus istentiszteletre is járnak. A három felekezet tagjai együtt szervezik a pünkösdhétfői ökumenikus imasétát a faluban, melynek a lelkészek meghívott résztvevői, szolgálói, de nem szervezői; Badacsonytomajon az evangélikusok közül 1-2 hívó a katolikus Kolping-csoport tagja. Ők időnként (mivel télen nincs minden vasárnap evangélikus istentisztelet) misére is eljárnak. Révfülpön evangélikus testvér látogat katolikusokat is (betegeket, időseket) és visz keresztyén, közte evangélikus irodalmat, újságokat. Evangélikusok részt vesznek különleges katolikus alkalmakon, és viszont.

Felszínés és hiányos bibliaismeret: A 40-50 fős összlétszámból 1 fő végezte el az EKE bibliaiskoláját. Neki nagyon jó a bibliaismerete. Vele együtt azelőtt 5 fő naponkénti bibliaolvasó volt. A többiek bibliaismerete felszínés és egyenetlen. Az Ószövetséget és az újszövetségi leveleket szinte nem ismerik, az evangéliumokban foglaltakat kicsit jobban.

Fokozatosan kialakuló igény a Biblia rendszeres olvasására: Ma ott tartunk, hogy évente 20-25-en jelzik, hogy Útmutatót (bibliaolvasó kalauzt) kérnek, köztük katolikusok is.

Hitigazságok ismeretének szinte teljes hiánya: Sem az általános keresztyén hitigazságokat, sem a saját felekezeteik specifikus tanításait nem ismerték.

Imaélet „fejlődése”: Megrázó látni, hogy az imádsághoz való korábbi tipikus hozzáállásból (tisztetet az 1-2 kivételnek), hogyan formálódhatott ki egy új típusú imaélet.

Bibliaórák

A nagy távolságok, az ezzel járó költségek, a felkészülési idő és más elfoglaltságok miatt kéthetenként vannak bibliaóráink 4 településen (Révfülöp, Taliándörögd, Badacsonytomaj, Tapolca).

Rugalmasan álltunk a kezdési időponthoz. Ez a kerti, szőlőben végzett munkákhoz és a téli korai, illetve nyári késői sötétedéshez igazodik.

Mivel az alapvető hitigazságok ismerete csaknem a nullával volt egyenlő, ezért először ebben kérte a tanítást a lelkész. Így a *Hitünk alapjai* sorozattal kezdtünk. Ennek a sorozatnak az alapja Luthernek *A nagy kátéja* volt, melyet a felekezeti többszínűség miatt nem hangsúlyoztunk.

A második sorozatnak az adta az ötletét, hogy a keresztyén életben a hitigazságoknál nem ragadhatunk le. Jó az elmélet, de csak akkor, ha egy idő után életté, gyakorlattá válik. Így született meg a *Cselekvő hit* sorozat.

Az elején csináltunk téli-nyári sorozatokat, de mára ezek már összemosódnak. Első nyáron az előző vasárnapi evangélikus istentiszteleteken felolvasott olvasmány (lekció) képezte a bibliaórát felvezető igei részt. Második nyáron 7 részes sorozatunk volt: *Elveszett juh, elveszett dragma, elveszett ember* címmel. Ezután 3 téli félévben foglalkoztunk a *Jézus Krisztus előképei az Ószövetségben* témakörrel. A harmadik nyáron 9 részes sorozatban Jézus és a samáriai asszony történetét vettük. Idén pedig a nyáron is túlnyúló sorozat közepén vagyunk: *Találkozások a feláramló Jézus Krisztussal*.

A résztvevők aktivitása közepes, egyharmaduk gyakran, a többiek ritkán kapcsolódnak a téma felvezetése után a beszélgetésbe. Ezekért a megszólalásokért nagyon hálásak vagyunk, mert gyülekezeti, egyházközségi rendezvényeken a többség korábban még soha nem szólalt meg. Egy résztvevő megszólalása mindig inspirálóan hat a többiekre is, nem beszélve az élet és hittapasztalatokról, amit egyre többektől hallhatunk.

Módszerek

Az Istentől kapott képességek és a lelkésztől kapott eligazítás, valamint a gyűjtött tapasztalatok alapján különböző módszerek bevezetésére és használatára került sor. Melyek ezek?

Mindent írásban is: Az ember vizuálissá vált, ezért minden bibliaórai anyagot írásban is megkapnak a résztvevők. (Megjegyzés: nemcsak bibliaórán, hanem helyettesítés esetén az isten-

tiszteleten az igehirdetés alapjául szolgáló igeverseket is.) Mindenki minden új sorozat előtt kap egy dossziét. A bibliaórák részletes írott vázlatait ebbe a dossziéba gyűjtik, melyekbe maguk fűzik be a kapott anyagokat. Egyes sorozatoknál csak egyszerű és nem részletes vázlatot kapnak, de a sorozat végén az egész szó szerinti anyagot kézbe kapják. Ha ezt ki tudjuk nyomtatni, akkor könyv alakban, mint a *Jézus és a samáriai asszony* történetét.

Éneklés: A felekezeti sokszínűség ellenére *Evangélikus énekeskönyvből*, illetve az EKE énekeskönyvből énekelnek a bibliakörök tagjai, tekintettel arra, hogy csaknem minden helyszín evangélikus, ahol csak ilyen énekeskönyvek vannak. A bibliaóra elején és végén éneklünk egy-egy éneket. A nem evangélikus testvérek az EKE énekeskönyvet ökumenikusnak veszik, mert azt nem az evangélikus egyház adta ki.

Imádság, imádkozásra „szoktatás”: Kezdetben a bibliaóra zárásakor az *Evangélikus énekeskönyv* végén lévő imádságok közös olvasása volt a bibliaórai imádság a miatyánk előtt. Egy év után általam írt és kinyomtatott egyéni imádságokat kapott mindenki, melyeket felolvasott. Később az egyéni imádságok végén pontsor következett, mely jelezte azt, hogy lehet saját szavakkal is mondani kérést, köszönetet, imádkozni konkrét személyekért, történésekért. Ahogy ülünk, körben imádkozunk úgy, hogy mindenki felolvassa azt a 3-6 soros imát, amit kapott. Minden imádság előtt a korábban tapasztaltak miatt 5 dolgot kérünk, illetve a következőkre hívjuk fel a figyelmet:

1. Mindenki imádsága mindenkié, ezért figyeljünk minden elhangzó imádságra.

2. Előfordulhat, hogy az adott imádság éppen nem illik pont az illetőre (egy példa: az imaszöveget olvasva hálát ad a már elhalt szüleiért, hogy gyerekkorában Istenről beszéltek neki, és elvitték a templomba, közben pedig az illető árvaházban nőtt föl), de mivel mindenki imádsága mindenkié, nyugodtan olvassa fel, és utána ne mondja, hogy ez rá nem vonatkozik (megtörtént ilyen).

3. Az imádságok végén, az Ámen előtt azért van kipontozott rész, mert ott bárki – minden kényszer nélkül – saját szavaival folytathatja és fejezheti be az imát.

4. Amikor befejeztük saját imánkat, ne kezdjünk zörögni a papírjainkkal (bibliaórai vázlattal és imádsággal) táskába pakolva azokat, hanem csendben figyeljünk a többiekre.

5. Az imacédulákat mindenki vigye haza. Ha van rá ideje, otthon is előveheti és imádkozhatja ezeket.

Imáírás: Kéthetenként 3-6 soros imát megírni nem könnyű. Miután egy év imáírás után kiégttem, erre a szolgálatra külsősöket kértem meg volt gyülekezetemből és családomból. Az elmúlt két évben Zászkaliczky Pál Vetés közben. *Áhítatok és imádságok az év minden napjára*¹ című könyvéből és Ordass Lajos *Útvalóló*² című kötetéből veszem az imádságokat. Ezeket „darabolom fel” rövidebbekre, szerkesztem, és az olykor fennkölt, vagy „kánaáni” nyelvhasználatot „hétköznapiasítom”.

1 Zászkaliczky Pál: *Vetés közben. Áhítatok és imádságok az év minden napjára*. Budapest, 2012, Luther Kiadó.

2 Ordass Lajos: *Útvalóló*. [Budapest,] 2001, Harmat Kiadó – Ordass Lajos Baráti Kör

Kérdésfeltevés lehetősége és a válaszok: A biblióra témájával kapcsolatban az alkalmainkon rendszeresen hangzanak el kérdések. Ha valamire nem tudok válaszolni, akkor jelzem, hogy a legközelebbi alkalomra hozom a választ szóban vagy írásban.

Bibliakörök találkozója

Eddig három találkozóunk volt, melyet mindig szeptemberben tartunk Taliándörögdön, ahova a 4 Balaton-felvidéki bibliakör mellett eddig a somorjai (Felvidék) bibliakörből is jöttek. Külön kérjük, hogy a bibliakörösök vendégeket is hívjanak. Rokonokat, barátokat, ismerősöket, szomszédokat. Amikor már előre azon aggodalmaskodnak, hogy hiába hívnak másokat, nem jönnek el, akkor azzal bátorítjuk őket, hogy Isten előtt addig tart a felelősségük, hogy a meghívót átadják, hogy hívják azokat, akikre gondoltak. A többit bízzák a Szentlélekre.

Ezek az éves találkozók a résztvevők száma 70-80 körül szokott lenni. Az alkalom 10 órától 15.30-ig tart a helyi kultúrházban és udvarán.

Az egész napos programot felkért külső szolgálók készen hozzák. Ennek az a magyarázata, hogy a bibliakörös és istentiszteleti résztvevők ne azokat hallgassák az éves nagy találkozón – lelkészt és bibliakörvezetőt –, akiket egész évben. Úgy szoktam mondani, hogy ezt a napot „kiadjuk gebinbe”, és ott mi is hallgatók vagyunk. A meghívott csapatok eddig 8-18 fővel érkeztek és komplett missziós napi programot hoztak. A helyiek a meleg ebédre gondoskodtak.

Tapasztalatok a bibliakörökkel és az éves találkozóval kapcsolatban

Alig van fluktuáció: A Balaton közelében vagyunk, és mégis a téli és nyári részvétel között kicsi a különbség.

Nyarázó alig jönnek: Első nyáron azért nem volt sorozat, mert az volt a reménység, hogy a hirdetésekre közülük is jönnek olyanok, akik csak egy-egy alkalomra tudnak eljönni.

Rendszeresség. A kerti és mezőgazdasági időmunkák befolyásolják a létszámot, de ez a kéthetenkénti gyakoriság bevált.

Szerették a résztvevők a hitigazságokról szóló sorozatokat: A *Hitünk alapjai* és a *Cselekvő hit* sorozatok kedveltek voltak.

A bibliai sorozatok még kedveltebbek: Folyamatosan igénylik a sorozatokat, az eseti igei alapú bibliamagyarázatokkal szemben.

Örülnek a nyomtatott anyagoknak: A dossziékat a többség hozza magával. Jó látni, amikor idős emberek is hönök alatt dossziéval érkeznek a bibliórákra.

Otthoni bibliaolvasás: Olyanok is elkezdtek olvasni, akik korábban nem olvasták a Bibliát. Több ilyen testvérünk véleményét tükrözi annak a 80 év feletti katolikus asszonynak a szavai, aki azt mondta, hogy az egyháza nem szorgalmazta a Biblia olvasását. Azóta olvassa naponta, amióta bibliakörbe jár, így egy új világ nyílt meg előtte.

Hangos imádság: Saját hangjukat hallják, hogy imádkoznak mások előtt olyanok, akik a miatyánkon vagy az üdvözlégyen kívül soha nem imádkoztak, kivéve akkor, amikor a múltba tolták be őket, és ott kicsúszott a szájukon, hogy „Jaj, Istenem, most segíts!” . Sokszor felteszem a kérdést azóta, amióta folynak a bibliaórák, hogy az evangélikus egyház tanítja-e a híveit imádkozni? Mennyire tudatos ez az egyházban? A teológián tanítják-e, hogyan kell imádkozni tanítani a híveket? A bibliakörökben ma már mindenki elfogadta és természetesnek veszi, hogy így hangosan együtt imádkozunk. Az imádságokkal kapcsolatban – melyek általános témájúak – nem tudnám számba venni, hányan mondták azt, hogy honnan tudtam, hogy neki erre volt szüksége, mert éppen a mostani, mai élethelyzetéről, lelkiállapotáról szólt, ki sügött nekem? Jó ilyenkor elmondani, hogy a Szentlélek Isten rendezte így, aki ismer bennünket, és tudja, mire van szükségünk. Most már a többség ezért is hálás Istennek!

Imádság saját szavakkal: Mint említettem, a kötött imaszöveg és az Ámen között kipontozott rész van. Itt lehet saját szavakkal is imádkozni. Nem kényszer, hanem lehetőség. Ezzel körülbelül a résztvevők egyharmada él. Nem mindig ugyanazok. Vannak megrázó imádságok, amikor felszakadnak a dolgok a lélek mélyéről. Ez a többieket is megrendíti és megérinti. Ezen imádságok nagy része tanúságtétel is. Nincs verseny, de azért meglepő, hogy a katolikusok gyakrabban hagyják el a kötött imádságokat, és imádkoznak saját szavaikkal, mint az evangélikusok és reformátusok.

Az imádságíró szolgálat csaknem kudarc: Akik a felkérést annak idején megkapták, azok közül néhány küldött 1-2 alkalommal imádságot. Sajnos a hűség és rendszeresség a hívőknek nem erőssége! Később két hölgy egy-egy éven keresztül küldött imádságokat. Ők is elfáradtak ebben a szolgálatban. Megértettem, mert én is. A kapott imádságokat szerkeszteni és olykor kiegészíteni, javítani, részben átírni kell. Ez sok idő, de még mindig kevesebb, mint újakat írni. Ahogy említettem, mára maradtak a könyvekből kiállózott imádságok. Hála az Úrnak, nagy áldás van rajtuk!

Énekek elfogadása: Az énekeket a nem evangélikusok is elfogadják, a többségét tartalmilag és a dallamot illetően jónak és szépek tartják.

Bibliakörök találkozója: Isten nagy sikere! Évről évre nagyon jó visszhangja van, utána hetekig csak mosolygós arccal emlékeznek a résztvevők rá. A bibliakörösök meghívottjai is azt mondták, hogy ilyen jó keresztyén alkalmon még nem voltak. A bibliakörösökön kívüli 20-30 résztvevő közül azonban csak egy-kettő csatlakozik a rendszeres alkalmainkhoz.

K3 klub

Lakóhelyünkön, ahol alig ismerünk még embereket, egy nem túl régen megismert férfinak az egyik karácsonyra adtunk egy *Útmutatót*. Három héttel később keresett meg újra bennünket. Az első megválaszolhatatlan kérdése az volt, hogy 50 éven keresztül miért nem mondta neki senki, hogy a Biblia neki szól? (Megjegyzés: akkor, az elején napi 3 órát olvasta a Bibliát hónapokon keresztül.) Attól kezdve hosszú esti beszélgetéseink voltak. Végül ő mondta ki, hogy a Biblia tanítását, a hitigazságokat másoknak is meg kell ismerni. Olyanoknak, akik nem tartoznak fele-

kezetekhez, vagy csak statisztikailag, de nem gyakorló keresztyének. Ő hívta össze ismerőseit, majd az ismerősök a sajátjaikat. Így alakult meg a Keresők, Kíváncsiak, Kétkedők (innen a K3) Klubja, melyben az őszi, téli és tavaszi évszakokban havonta egyszer órákon keresztül beszélgetünk Istenről és az ő munkájáról. Hogy ne legyen parttalan a beszélgetés, témákat viszek. Az érdeklődők nem ateisták, de a többség sehova sem tartozik, és ezt meg is ideologizálják, ha valaki kérdezi. Olyanok, akik a magyar népesség többségét reprezentálják itt helyben. Talán annyi különbséggel, hogy

1. 90%-uk értelmiségi. (Nem kizárólag végzettség, hanem olvasottság, nyitottság és érdeklődés tekintetében.)

2. 15-17 fő vesz részt az alkalmakon.

3. 60%-uk férfi.

4. Átlagéletkor 55 év.

5. 80%-uk helyi (480 fős település), 20%-uk Révfülöpről és Tapolcáról jön.

6. Témák: teológiai témák alapszinten és közérthetően: Isten, megváltás, bűn, új élet. Előre kért bibliai részek magyarázata. Hétköznapi kérdések a keresztyén etikán „átszűrve” stb.

7. Módszer: előadás szóban és az előadás szó szerinti anyaga e-mailen elküldve mindenkinek.

8. Menet: 17.00–18.00 óra: előadás; 18.00–19.30 óra: beszélgetés a témáról, vagy más felvetett kérdésről, közben szendvicsezés vagy pogácsázás; 19.30–22.00 óra: az ott maradt 4-5 fővel kötetlen beszélgetés borkóstolással. A „klubnapok” szombatonként délutánból estébe nyúlóan vannak.

Tapasztalatok a K3-mal kapcsolatban

1. Az előadó senkit nem hív és hívott, a kezdeményező, majd a résztvevők hívnak másokat. Ez működik.

2. Egy-egy előadásra a felkészülés 10-15 óra.

3. A térség evangélikus lelkésze látszólag mint hallgató vesz részt az alkalmon, a téma megbeszélése idején hozzászól, és a kötetlen beszélgetés alatt négy szemközti lelki beszélgetéseket folytat. Így a klubestek nem címkézhetők, hogy evangélikus alkalmak. (Egy példa erre: második vagy harmadik alkalomra érkezett egy „új arc”. Bemutatkozott mint nyugalmazott egyetemi tanár. Aki hívta, attól érdeklődött, hogy ki tartja. Ezért megkérdezte, hogy ez egy evangélikus alkalom-e. Miután megmondtam, hogy nem, mindenféle felekezetű, meg felekezetesen kívüli van itt, így szólt: „Akkor maradok”.

4. Komoly igény van ilyenre.

5. Egy-egy kötekedésre, provokálásra hajlamos (mindig ugyanaz) mindig van a csoportban. Ezt kezelni kell.

6. A legtöbben az e-mailen kapott anyagot otthon elolvassák.

7. Igénylik, hogy ne utólag kapják meg az előadás anyagát, hanem előre.

Ami egyházam számára bennem a „szűrőn” fennmaradt

1. Kár lenne leírni a falusi kis községekben működő gyülekezeteket. Talán a most bevezetésre kerülő másoddiplomás lelkészképzés egy fajta felismerése annak, hogy további összevonásokkal, és/vagy körzetesítéssel a kistelepüléseken is folytatható misszió lehetősége végleg megszűnne.

2. Nem lehet az az elsődleges cél, hogy az egyház a gyakorlatában csak evangélikusokat keressen meg, és csak feljűk szolgáljon – tisztelet a kevés kivételnek. A társadalomban jelentkező általános lelki éhséget fel kell ismerni.

3. A kisközségekben működő gyülekezetek előrébb járnának az ökumenében (még ha kényeszerből is), ha erre a felekezetek vezetői részéről nagyobb nyitottság lenne. A „Ha nálam nem tud, akkor máshova se menjen ígét hallgatni” elvet fel kell adni, mert az emberek üdvössége a legfontosabb.

4. Az evangélikus egyháznak óriási tartalékai lennének, ha szemléletben, jogszabályalkotásban, képzésben stb. nem lenne ennyire lelkészközpontú.

5. A lelkészek 80%-a, a falusi lelkészek 100%-a jobban nem terhelhető, tehát a gyülekezetekben a nem lelkészi segítségre szükség van, de nemcsak a működtetés számtalan területén, hanem a lelki munkában is.

6. A nemlelkészek a biblikus és hitvallásos „vágányról” nem vihetik el a gyülekezetet, de az ökumenikuszerű közösségeket sem.

7. A nemlelkészi szolgálatban mindent egyeztetni kell a lelkésszel, vagy legalábbis ebben a próbálkozásban el kell menni a „falig”.

Isten tenyerének valósága

Akit belesodor a Szentlélek ebbe a szolgálatba, az ne csodálkozzon, hogy

- ehhez erőt kap;
- ehhez időt kap;
- ehhez anyagiakat kap;
- maga többet kap, mint amit ad;
- több a kísértése;
- megtisztelve érezheti magát, hogy őt, a bűnöst, az alkalmatlant, az idétlent Isten használja.

Ő, aki lelkészt és nemlelkészt, szolgálót és ma még csak érdeklődőt a *tenyerébe* vesz.

Mindezért, mindenért, mindenhol és mindenkor *egyedül Istené a dicsőség!*

Summary

In the last issue of this year **Mrs. Éva Zsednai** tells the *good news of Christmas*: our life is in God's hand, who has come close to us to ease our fears, and to bring peace into man's heart. With this good news we wish all our readers blessed holidays.

This is followed by an *exchange of letters* which is a documentary showing how two pastors, **András Keken** and **Károly Hafenscher Sen.** shared the pastoral work within the congregation, how seriously they developed themselves in theological topics, and how they discussed their new knowledge. Their collegial relationship should be set as an example to all pastors of today.

This is followed by a new topic in which **József Tubán** reflects on the biblical and theological background of the *pastoral vocation*.

It was 500 years ago today that Martin Luther worded his theological theses, the theology of the cross in his Heidelberg Disputation. We commemorate this event with a study from **Sándor Weltler** titled: *The Victorious Saint Cross. Martin Luther – the Theologian of the Cross*. We bring the first part in this current issue, and the second part in the next issue.

We close our series of articles on the Leuenberg Concord with the following study: **Glensthøj: Do not sign it!**

Finally in our series for building the congregation **Péter Garádi** talks about *his missionary work in the upper-Balaton region*.

We hope our readers find joy in reading our articles!

Zusammenfassung

Auf den Anfangsseiten unserer letzten Nummer des Jahres verkündet **Józsefné Zsednai** die *Freudenbotschaft von Weihnachten*: unser Leben ist in Gottes Hand, der nah zu uns kam, der unsere Befürchtungen zerstreut, und in dem Herzen des Menschen Frieden schafft. Mit dieser Freudenbotschaft wünschen wir unseren Lesern gesegnetes Fest.

Dann bringen wir *einen Briefwechsel*, der ein Dokument dafür ist, wie zwei Pfarrer, **András Keken** und **Károly Hafenscher d.Ä.** in der Gemeindegemeinschaft zusammengearbeitet haben, wie ernsthaft sie sich in der Theologie gebildet haben, und wie sie über die neuen Kenntnisse miteinander diskutiert haben. Ihre Arbeitsbeziehung steht als Beispiel vor allen Pfarrern von heute.

Dann fangen wir ein neues Thema an, in dem **József Tubán** den *biblischen und theologischen Hintergrund des Pfarrerberufs* vorstellt. In unserer folgenden Nummer untersucht er die Lage der Pfarrer in unserer heutigen Kirche und im Spiegel des Dienstes eines Pfarrers.

Vor 500 Jahren hat Martin Luther seine theologischen Thesen, die Theologie des Kreuzes in der Heidelberger Disputation verfasst. Wir erinnern uns an dieses Ereignis mit dem Studium von **Sándor Weltler**, dessen Titel heißt: *Das sieghafte heilige Kreuz. Martin Luther – der Theologe des Kreuzes*. Den ersten Teil des Studiums bringen wir in der jetztigen, den zweiten Teil in der folgenden Nummer.

Unsere Artikelreihe über die Leuenberger Konkordie schließen wir mit dem Studium von **Glensthøj: Unterschreibet sie nicht!** ab.

Schließlich in der Reihe Gemeindeaufbau stellt **Péter Garádi** seine *Missionsarbeit auf dem Balaton-felvidék* vor.

Wir hoffen, dass unsere Leser an dem Lesen unserer Studien Freude haben.

E számunk szerzői

Garádi Péter halászati szakmérnök, EBBE-elnök – Ábrahámhegy	Tubán József lelkész – Csorna
†id. Hafenscher Károly lelkész – Budapest	Weltler Sándor ny. lelkész – Pápa
†Jørgen Glenthoj lelkész – Dánia	Zászkaliczky Péter ny. lelkész – Fót
†Keken András lelkész – Budapest	Dr. Zsednai Józsefné lelkész – Várpalota

Szeretettel ajánljuk Olvasóink figyelmébe alábbi kiadványainkat:

Ordass L.:	Nem tudok imádkozni	700,-
Ordass L.:	Vádirat (korrajz)	50,-
Ordass L.:	Jó hír a szenvedőknek (igehirdetések, 1956–57)	700,-
Ordass L.:	Akikkel az Úton találkoztam	500,-
Ordass L.:	Gondolatok a Filemon levél olvasása közben	100,-
Ordass L.:	Útravaló	2500,-
Ordass L.:	A keresztfá tövében (új kiadás)	1100,-
Giertz Bo-Ordass:	Hítből élünk	600,-
Terry L.:	Nem tehetett mást (Ordass püspök életútja - új kiadás)	1100,-
Scholz L.:	Tisztítsd meg szívedet!	250,-
Scholz L.:	Két sugárzó igazgyöngy (írásmagyarázat)	300,-
Scholz L.:	Elveszett és megtaláltatott (a tékozló fiúról)	150,-
Sólyom J.:	Hiszem-tudom (bevezetés az egyház tanításába)	400,-
Boleratzky L.:	Aki mindvégig állhatatos maradt	600,-
Virág J.:	Dr. Luther Márton önmagáról (6. kiadás)	1400,-
Luther M.:	14 vigasztaló kép	250,-
Botta I.:	Dévai Mátyás, a magyar Luther	200,-
Jung E.:	Hogyan vezesse a vasárnapi iskolát	450,-
Maróthy J.:	Szegények szíve (novellák)	700,-
Rőzse I.:	A halál árnyékának völgyében	500,-
Boleratzky L.:	Evangelikus egyházjog (I-II. kötet)	1700,-
Kaj Munk:	Három dráma	600,-
Böröcz S.:	Kiáltás a mélyből (egy lelkész élete a Gulágon)	1400,-
Ittész J.:	Az evangélium hullámhosszán (meditációk)	500,-
Kapi B.:	Isten hárfása (Gerhardt Pál életregénye)	1400,-
Gémes István:	Fellebbentett fátyol (igehirdetések)	1250,-
Gémes István:	... „saját kezemmel írom: Pál”	1400,-
Joób Olivér:	Ünnep – hetven áhítat egy évre	1400,-
Joób Olivér:	Válasz	1600,-
Hallgrímur Pétursson:	Passió-énekek	1900,-

A keresztyén igazság előfizetési díja egy évre: 1700 Ft. Külföldre 15€. Egy szám ára 450 Ft.

Folyóiratunk megrendelhető: Ordass Lajos Alapítvány, 1171 Budapest, Lenkeház u. 7.

Bankszámlaszám: 10700732-49912407-51100005

Könyveink postai szállítását vállalja a Huszár Gál könyvesbolt (1054 Budapest, Deák tér 4. Telefon: 1 / 266-6329)

Tartalmi összesítő

Ez évi utolsó számunk első lapjain **Zsednai Józsefné** hirdeti meg *karácsony örömhírét*: Isten kezében van az életünk, aki közel jött hozzánk, oszlatja félelmeinket, és békességet teremt az ember szívében. Ezzel az örömhírrrel kívánunk áldott ünnepet minden Olvasónknak.

Ezután egy *levélváltást* közlünk, mely dokumentuma annak, hogy két lelkész, **Keken András** és **id. Hafenschner Károly**, hogyan dolgoztak együtt a gyülekezeti munkában, milyen komolyan képezték magukat a teológiában, és vitatták meg az új ismereteket egymással. Minden mai lelkész előtt példaként áll az ő munkatársi kapcsolatuk.

Ezután egy új témát indítunk, melyben **Tubán József** a *lelkészi hivatás* bibliai, teológiai háttérét mutatja be. Következő számunkban pedig megvizsgálja a lelkész helyzetét mai egyházunkban valamint a lelkészi eskü tükrében.

Idén volt 500 éve, hogy Luther Márton megfogalmazta teológiai tétéleit, a kereszt teológiáját a Heidelbergi disputációban. Erre emlékezünk **Weltler Sándor** tanulmányában, melynek címe: *A diadalmas szent kereszt. Luther Márton – a kereszt teológusa*. Az első részt most, a másodikat következő számunkban közöljük.

A Leuenbergi Konkordiaról szóló cikksorozatunkat **Glenthøj**: *Ne írjátok alá!* című tanulmányával zárjuk.

Végül a gyülekezetépítés sorozatban **Garádi Péter** mutatja be a *Balaton-felvidéken zajló missziói* tevékenységét.

Reméljük, hogy Olvasóink örömeiket lelik egy-egy tanulmányunk elolvasásában!